

Stanislav Holubec – Jitka Močičková*

ZOBRAZOVÁNÍ ČESKO-NĚMECKÉ NÁRODNOSTNÍ HRANICE NA MAPÁCH V OBDOBÍ CCA 1820–1940

DEPICTING OF THE CZECH-GERMAN ETHNIC BORDER
ON MAPS BETWEEN APPROXIMATELY 1820 AND 1940

Keywords

nationalism
Czech-German language
border
ethnic maps
statistics

Abstract

The article deals with the process of depicting the Czech-German language borderline in Czech and German-language maps published from the 1820s until 1940. An analysis of approximately 250 maps shows that this genre became gradually more and more important in the course of time; the introduction of official statistical surveys in the 1880s brought about a significant innovation. It also shows that both Czech as well as German publishers used various manipulation methods when creating these maps in order to make them look favorable for them whereas this trend was extremely strong during political coups – in 1848, 1918 and during the late 1930s.

* Doc. PhDr. Stanislav Holubec, Ph.D. et Ph.D., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9. E-mail: sholubec@gmail.com – Mgr. Jitka Močičková, tamtéž. E-mail: mocickova@hiu.cas.cz. – Článek vznikl za podpory projektů GA20-19459S, Středoevropské pohorí Krkonoše 1890–1950: modernita, turistika, nacionalismus (2020–2022, GA0/GA) (50 %, Stanislav Holubec) a Strategie AV 21, Paměť v digitálním věku, 2020, Digital Humanities – zpřístupňování, uchovávání a záchrana pramenů v digitálním věku, Národnostní diverzita na mapách českých zemí – kartografický obraz a realita (50 %, Jitka Močičková). – Pokud není uvedeno jinak, cizojazyčné texty přeložili autoři. Kartografická díla jsou v poznámkovém aparátu citována s ohledem na knihovnická katalogizační pravidla RDA.

Definice „národnostního teritoria“ na mapách

Historičtí geografové se shodují, že „reprezentace území je jedním z hlavních prvků při vytváření národní identity“¹ a že evropské vlády vyvinuly v 19. století mnoho úsilí, aby svým obyvatelům vstúpily obraz vlastního teritoria na mapě pomocí školy, kultury nebo masových médií. Jak upozorňuje Hagen, takzvaná „popular geography“ se stala klíčovou složkou veřejné propagandy národních států. Rozšiřování tohoto povědomí bylo zejména intenzivní u nově vzniklých států nebo v době válek a poválečných mírových jednání. Národní státy měly tendenci zdůrazňovat území, která ztratily ve válkách, případně se chlubit územími nově získanými.² Určení rozsahu vlastního národnostního teritoria bylo bezpochyby jedním z klíčových středoevropských konfliktů od 19. století až do roku 1945 a toto období si právem zaslouží označení „věk nacionalismu“ i „věk geografie“. Také v případě národních hnutí tzv. nestátních národů byla základní myšlenkou představa teritoria daná etnickými nebo historickými, případně tzv. přirozenými hranicemi a potřeba toto teritorium sjednotit, získat pro ně státnost nebo alespoň autonomii v nadnárodní říši a dosáhnout dominance etnika v takto definovaných hranicích. Jak uvádí Miroslav Hroch, národní hnutí se často „... hlásilo k hranicím politického celku, který existoval v minulosti a s nímž bylo možno se legitimně ztotožnit. Pokud se pak historické právo úspěšně aplikovalo a národní hnutí vyústilo ve vytvoření národního státu, historicky definovaná národní hranice neodpovídala hranici etnické“.³

Součástí snahy o definování národnostního teritoria bylo **vytváření národnostních map**, které bývají někdy též nazývány etnickými, etnografickými, nebo jazykovými.⁴ Diskuse o těchto mapách bývají v geografických kompendiích a encyklopediích poměrně okrajovým fenoménem,⁵ což je pravděpodobně zapříčiněno tím, že ve dnes dominantní geografii anglosaské nebývají jazykové linie považovány za příliš významné, neboť v USA nehrály tyto hranice historicky významnou roli a také Spojené království nebylo mnohonárodním impériem ve středoevropském smyslu, i přes existenci keltských etnických skupin na jeho periferii. Ani ve Francii nebyla národnostní otázka příliš významným faktorem a národ zde byl v zásadě identický s pojmem stát a defino-

¹ Heriberto CAIRO, „Portugal is not a small country“: Maps and propaganda in the Salazar regime, *Geopolitics* 11, 2006, č. 3, s. 367–395, zde s. 367.

² Joshua HAGEN, Mapping the Polish Corridor: Ethnicity, Economics and Geopolitics, *Imago Mundi* 62, 2010, č. 1, s. 63–82, zde s. 64.

³ Miroslav HROCH, *Národy nejsou dílem náhody*, Praha 2009, s. 264.

⁴ V němčině se setkáváme s několika variantami označení těchto map – zejména *Sprach(en)-karte*, *Nationalitätenkarte*, *Ethnographische Karte* a *Völkerkarte*.

⁵ Z novějších geografických slovníků a encyklopedií tématu věnuje největší pozornost *The History of Cartography VI. Cartography in the Twentieth Century*, ed. Mark Monmonier, Chicago 2015, s. 409–413 (heslo *Ethnographic Map*).

ván byl teritoriem, nikoli jazykem.⁶ Západoevropské nestátní národy (např. Velšani, Irové, Bretonci, Baskové, Skotové, Katalánci) se svým významem nemohly rovnat nestátním národům střed- a východoevropským.

S malým zájmem o jazykové mapy v historické i současné anglosaské a francouzské geografii kontrastuje velký zájem dnešních západních historiků a historiček o tuto problematiku ve vztahu ke střední a východní Evropě 19. a první poloviny 20. století. To, že mapy nejsou neutrálním vyjádřením reality, ale skrývají se v nich ideologické a zejména nacionalistické diskurzy, si historiografie začala uvědomovat od 80. let 20. století v souvislosti s tzv. kulturním a vizuálním obratem. Studium map se začalo zejména objevovat společně se studiem dějin statistických šetření⁷ v rámci výzkumu středoevropského nacionalismu, dějin historiografie (historické atlasy), nebo dějin umění (mapa jako součást uměleckých děl). V poslední době zejména posilují otázky vzájemného ovlivňování kartografů přes národní hranice a vyváženější pohled na mapu, jako nikoli pouze média stojícího ve službách nacionalismu, ale také média nacionálně indiferentního.⁸ Do českého prostředí zatím ale dosud výzkum map ve spojitosti s nacionalismem příliš nepronikl.

Ve střední Evropě získalo vytváření národnostních map v 19. století klíčový význam především v kontextu sjednocujícího se Německa a národních hnutí malých středoevropských národů. Jejich základem byla snaha představit vlastní území jako etnicky čisté, velké, tvořící jeden celek (a nikoli rozdělené do ostrovů či do více etnik) a jako náležející do větší rodiny (Germánů, Slovanů). Dějepisné jazykové mapy chtěly vlastní skupinu zobrazit jako dlouhodobě žijící na daném území. S tím se pojila snaha představit souseda jako malého, obývajícího smíšené území, rozděleného do ostrovů a ostrůvků, a žijícího zde teprve od nedávna.

Vytváření národnostních map ale nebylo otázkou jenom nacionální agitace. Jak upozorňují autoři nedávno vydaného pokusu o syntézu transnacionálních dějin středovýchodní Evropy, **vytváření etnických map probíhalo v kontextu procesu teritorializace moderních evropských států**, včetně států mnohonárodnostních, čímž se rozumí homogenizace prostoru pomocí „právních vztahů pod jednotnou vládou a spo-

⁶ Daniel NORDMAN, Von Staatsgrenzen zu nationalen Grenzen, in: Die Grenze als Raum, Erfahrung und Konstruktion. Deutschland, Frankreich und Polen vom 17. bis zum 20. Jahrhundert, hg. Francois Etienne – Jörg Seifarth – Bernhard Struck, Frankfurt 2007, s. 107–134, zde s. 129.

⁷ Wolfgang GÖDERLE, Zensus und Ethnizität. Zur Herstellung von Wissen über soziale Wirklichkeiten im Habsburgerreich zwischen 1848 und 1910, Göttingen 2016.

⁸ David GUERLI – Daniel SPEICH, Topografien der Nation. Politik, kartografische Ordnung und Landschaft im 19. Jahrhundert, Zürich 2002; Osteuropa Kartiert – Mapping Eastern Europe, ed. Jörn Jappel – Christophe von Werdt, Berlin 2010; Steven SEEGEL, Mapping Europe's Borderlands. Russian Cartography in the Age of Empire, Chicago 2012.

lečnou politicko-administrativní organizací“.⁹ Podstatným aspektem teritorializace je měření a vizualizace území, tedy státem podnikané statistické a kartografické projekty. Tato snaha byla v habsburské monarchii 18. století motivována ambicí vládnoucích elit mít k dispozici kvalitní mapy své říše, neboť jejich absencí byla vysvětlována porážka Rakouska ve válkách s Pruskem.¹⁰ Součástí této teritorializace byla i snaha státu zjistit, jakým jazykem mluví jeho obyvatelé, jenž byla ovšem politicky ožehavější, neboť cílem moderních států bylo svou populaci homogenizovat a zjištění velké etnické rozrůzněnosti mohlo tento cíl zpochybnit, ba dokonce mohlo vyvolat v menších národech odstředivé ambice.

Třetí příčinou rozvoje etnických map byly inovace v reprodukční technice. Jak uvádí Hansen, byla to především technologie tiskařského lisu poháněného parním strojem umožňující **barevný tisk**, která byla nutným předpokladem výroby jazykových map vyžadujících mnohobarevnost. Od 40. let 19. století tak bylo možno mapy i barevně tisknout, zatímco až do té doby byly ručně kolorované. Dále to bylo zavedení tisku pomocí tzv. rotačky, které se ve stejné době objevilo v USA a rychle proniklo do Evropy, umožňující zešestinásobit rychlost tisku,¹¹ čímž klesla cena tiskovin. Mapy se začaly díky tomu objevovat v černobílé podobě na stránkách novin, staly se běžným obchodním artiklem dostupným širokým vrstvám a znalost geografie a s ní spojených geopolitických cílů národního společenství se rychle rozšiřovala.

Už během 18. století se sice také objevovaly pokusy zobrazit na mapách jazykové poměry, ale dělo se tak jen velmi sporadicky. Příkladem je mapa Sedmíhradska z roku 1730, Štýrska z roku 1792, nebo Uher z roku 1791, kde jsou ale jazykové linie zachyceny dosud bez větších popisků a velmi nevýrazně. V českých zemích je prvním příkladem takové mapy *Karte des Maehr. Schles. Gouvernements* z let 1817–1818 vydaná v Brně.¹² I v jejím případě je etnická linie zakreslena velmi málo výrazně, bez použití barev. Skutečným průlomem se stala mapa vydaná rytmistrem pruského generálního štábu Franzem Augustem Oetzlem v roce 1821, pokoušející se zachytit národnostní hranice celé Evropy, která se také jako první explicitně nazývá národnostní mapou (*Völkerkarte*).¹³ O pár let později vyšly první národnostní mapy jednotlivých

⁹ Steffi MARUNG – Matthias MIDDELL – Uwe MÜLLER, Territorialisierung in Ostmitteleuropa bis zum Ersten Weltkrieg, in: Handbuch zur transnationaler Geschichte Ostmitteleuropas, hg. Frank Hadler – Matthias Middell, Göttingen 2017, s. 37–130, zde s. 42.

¹⁰ S. MARUNG – M. MIDDELL – U. MÜLLER, Territorialisierung in Ostmitteleuropa (jako pozn. 9), s. 69.

¹¹ Jasson D. HANSEN, *Mapping the Germans. Statistical Science, Cartography, and the Visualization of the German Nation, 1848–1914*, Oxford 2015, s. 56.

¹² Joseph BAYER, *Karte des Maehr. Schles. Gouvernements*, [Wien: Artaria], 1818.

¹³ Franz August OETZEL, *Völkerkarte von Europa*, Berlin: technische Bureau, 1821.

zemí: *Ethnographische Karte des Königreichs Ungarn* (1829),¹⁴ vyznačující se poněkud vyšší přesností v zachycení národnostních linií než mapa Oetzelova. První skutečně přesnou mapou s velkým měřítkem a založenou na zkoumání jednotlivých obcí se ale stala Döringova mapa Pruska (1826).¹⁵ Zpracovat mapu celé habsburské říše či alespoň její západní poloviny ale trvalo déle: rakouský historik Johannes Dörflinger zmiňuje jazykovou mapu celé habsburské monarchie vydanou mezi lety 1823–1834, vyznačující se podle něj značnou nepřesností,¹⁶ kterou se nám ale bohužel nikde nepodařilo získat. Nejstaršími dostupnými národnostními mapami habsburské monarchie jsou Haueflerova¹⁷ a Berghausova¹⁸ z roku 1846. Krátce před tím vypracoval Pavel Josef Šafařík mapu zachycující evropské Slovanstvo,¹⁹ již lze označit za první kvalitní nadstátní národnostní mapu v dějinách evropské kartografie (vznikla roku 1839, tiskem vyšla 1842).²⁰ První nadstátní národnostní mapu německy mluvících obyvatel Evropy předložil Karl Bernhardi v roce 1843, a také jeho pokus byl velmi zdařilý.²¹ Jeho *Sprachkarte von Deutschland* zahrnuje do kategorie Němců i obyvatele Rakouska a Nizozemí, rozlišovala v rámci němčiny hornoněmecký, dolnoněmecký a severský řečový kmen (Sprachstamm), za jehož součást označovala i švédštinu a dánštinu.

Obdobím častého vytváření a vydávání středoevropských jazykových map byla pochopitelně revoluce roku 1848 a léta následující. Do této doby spadá první pokus vytvořit národnostní mapu na základě šetření statistiků a nikoli lingvistů. První takovou byla Czoernigova vydaná v roce 1855, zobrazující národnostní poměry

¹⁴ Ján ČAPLOVIČ, *Ethnographische Karte des Königreichs Ungarn sammt Croatien, Slavonien, der Ungarischen Militärgrenze und der Seeküste*, in: TÝŽ, *Gemälde von Ungarn II*, Pest 1829.

¹⁵ F. von DÖRING, *Karte vom Preussischen Staate: nach den neuesten, zuverlässigsten Quellen bearbeitet*, Berlin: Simon Schropp et Comp., 1827.

¹⁶ *Karte von Oesterreich: mit einer ethnographischen, hydrographischen und topographischen Uebersicht der Kommunikationslinien*, Leipzig: Festsche Buchhandlung, 1823. Datování této mapy je nejasné, Dörflinger uvádí několik různých údajů: 1823, 1832, 1834. Srov. Johannes DÖRFLINGER, *Völker- und Sprachenkarten*, in: *Austria Picta. Österreich auf alten Karten und Ansichten*, ed. Franz Wawrik – Elisabeth Zeilinger, Graz 1989, s. 159–169, zde s. 162.

¹⁷ Joseph Vincenz HÄUFLER, *Versuch einer Sprachkarte der Österreichischen Monarchie*, Pest: Gustav Emich, 1846.

¹⁸ Heinrich Karl BERGHAUS, *Ethnographische Karte der Österreichischen Monarchie: nach Bernhardi, Šafařík und eigenen Untersuchungen*, Gotha: J. Perthes, 1846.

¹⁹ Pavel Josef ŠAFAŘÍK, *Ethnografická mappa*, Praha: V. Merklas, 1839.

²⁰ Pavel Josef ŠAFAŘÍK, *Slovanský zeměvid*, in: *Slowanský národopis: s mappau*, Praha 1842. Mapu ryl Václav Merklas.

²¹ Karl BERNHARDI, *Sprachkarte von Deutschland*, Kassel: J. J. Bohné, 1843, 1849.

v habsburské monarchii.²² Tato práce vycházela z dat cenzu z let 1846,²³ její autor na ní pracoval od roku 1841 a jako její podklad zpracoval 306 dílčích map. Tato mapa byla také na rozdíl od předchozích map vydána státem a nikoli soukromou osobou. Czoernig byl pozoruhodně senzitivní k malým národům monarchie a oceňoval i práci Šafaříkovu.²⁴ Také zdůrazňoval, že národnost není vždy daná jazykem (např. u Židů nebo Arménů), a chápal, že používání jazyka každodenní komunikace jako kritéria často znevýhodňuje menší národy, např. Čechy žijící ve městech v českých zemích. Czoernigova mapa se stala nejpozoruhodnějším výtvozem tohoto období a byla dokonce prezentována na pařížské průmyslové výstavě.²⁵ Podle Hansena se díky tomuto počínu stalo Rakousko v polovině 19. století evropským lídrem ve statistické kartografii.²⁶ Přesnost vytváření etnických map byla nicméně limitována tzv. etnickou indiferencí určité části obyvatelstva, zejména nižších vrstev, která se vyskytovala ve střední Evropě po celé sledované období.²⁷ V českých zemích se jednalo především o smíšené česko-německé rodiny, židovskou menšinu, případně slovansky hovořící obyvatelstvo Slezska. Etnicky indiferentní mohli být při sčítání lidu snadno přiřazeni k té nebo druhé straně a na základě toho šlo manipulovat s národnostními statistikami i mapami. Na druhou stranu je pravděpodobné, že počet etnicky indiferentních osob během času ubýval a také se v českých zemích nevyskytlo mnoho obcí, kde byly podíly českého a německého etnika natolik vyrovnané, že by etnicky indiferentní lidé představovali jazýček na vahách rozhodující o tom, které etnikum bude mít většinu.

Rakouský příklad následovala rychle kartografie pruská, která mohla navázat na vlastní tradici statistických šetření a jazykových map. Prusko také zavedlo koncem 50. let jako první země systematické sledování mateřské řeči. Jejím výsledkem byla důkladná *Sprachkarte vom Preussischen Staat* Richarda Böckha,²⁸ vydaná pruským statistickým úřadem a založená na skutečně moderním jazykovém cenzu provedeném

²² Karl von CZOERNIG, *Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie*, Wien: K. k. Direction der administrativen Statistik, 1855, 1856.

²³ Morgane LABBÉ, *Die „Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie“: ein Abbild der Monarchie*, in: *Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts* 25, 2010, s. 149–163, zde s. 154.

²⁴ M. LABBÉ, *Die „Ethnographische Karte...“* (jako pozn. 23), s. 151–152.

²⁵ J. D. HANSEN, *Mapping the Germans* (jako pozn. 11), s. 56.

²⁶ Tamtéž, s. 69.

²⁷ Blíže Petr LOZOVIUK, *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*, Pardubice 2005, s. 37nn; 120nn.

²⁸ Richard BÖCKH, *Sprachkarte vom Preussischen Staat: nach den Zählungs-Aufnahmen vom Jahre 1861*, Berlin: Reimer, 1864.

roku 1860.²⁹ Hlavní inovací map založených na statistických šetřeních bylo, že začaly **dávat přednost zobrazování různých odstínů menších správních jednotek (okresů) podle podílu národností**, a odkláněly se od pokusů kreslit jazykové linie, o nichž správně tvůrci map tušili, že by mohly oslabovat jednotu říší.³⁰

Do dalších evropských zemí se idea národnostních map šířila pomaleji: např. v Rusku vznikají první až na počátku 50. let, jelikož zdejší úřady byly vůči demografii nedůvěřivé.³¹ První census zjišťující rodný jazyk respondentů se zde konal až v roce 1897.³² Zájem o jazykovou linii ve Francii začal posilovat až po ztrátě Alsaska ve válce roku 1870 a zjišťování počtů Francouzů v Alsasku a jejich mapování se stalo významnou součástí francouzské snahy po revanši. V této době se národnostní mapy také začaly využívat při diplomatických jednáních o změnách státních hranic. Stalo se tak během mírového jednání po prusko-francouzské válce, během něhož byl pruskými okupačními úřady proveden jazykový census. Jeho výsledky se v podobě mapy dostaly na mírová jednání a byly využity jako podklady pro vytyčení nové hranice.³³ Až do konce století se o jazykové mapy zajímaly především národy střední a východní Evropy nebo národy Balkánu vymaňující se z Osmanské vlády.

Snahu využívat **národnostní mapy jako nástroje diplomatických jednání** také nalézáme po válkách balkánských a samozřejmě po první světové válce, kdy přicházejí ke slovu národnostní mapy a statistiky obhajující vlastní územní nároky a kritizující mapy a statistiky protivníků. Využívání národnostních map při jednání diplomatů o nových hranicích po roce 1918 bývá dokonce nazýváno „válkou map“ (*Kartenkrieg*).³⁴ Jak upozornil historik Joshua Hagen, velkému zájmu německé a polské veřejnosti se v meziválečné době těšilo zejména mapování tzv. polského koridoru u Gdaňsku.³⁵ Jazykové mapy se také staly jedním z hlavních nástrojů německé snahy o revizi Versailleského uspořádání a nástrojem propagandy nacistické.

V rámci evropských jazykových map bylo po celé 19. století jedním z nejdůležitějších témat **zobrazování jazykové hranice česko-německé**. To bylo pochopitelně dáno skutečností, že Němci byli největším evropským etnikem dosud nesjedno-

²⁹ Morgane LABBÉ, Die Grenzen der deutschen Nation im Raum der Karte, der statistischen Tabelle und der Erzählung, in: Die Grenze als Raum, Erfahrung und Konstruktion (jako pozn. 6), s. 293–320, zde s. 306.

³⁰ S. MARUNG – M. MIDDELL – U. MÜLLER, Territorialisierung in Ostmitteleuropa (jako pozn. 9), s. 42.

³¹ Vytautas PETRONIS, Mapping Lithuanians: the Development of Russian Imperial Ethnic Cartography, 1840–1870s, *Imago Mundi* 63, 2011, č. 1, s. 62–75, zde s. 63.

³² Tamtéž, s. 66.

³³ J. D. HANSEN, Mapping the Germans (jako pozn. 11), s. 72.

³⁴ Tamtéž, s. 74.

³⁵ J. HAGEN, Mapping the Polish Corridor (jako pozn. 2), s. 63–82.

ceným do jednoho státu a žijícím v mnoha státních útvarech, a Češi byli zase jedním z nejvýznamnějších tzv. malých nestátních etnik, obývajícím dvě historické země s hranicemi starými mnoho staletí a tvořícími součást mnohonárodní habsburské říše. Obě území byla navíc v kontextu středovýchodní Evropy hospodářsky poměrně rozvinutá s poměrně vysokou gramotností a jejich obyvatelé měli od poloviny 19. století poměrně rozvinuté etnické vědomí.

Německé i české národní hnutí sdílelo program vytvoření „vlasti“, ale její pojetí se v obou hnutích lišilo. Německé národní hnutí usilovalo po napoleonských válkách o vytvoření jednotného státu v hranicích bývalé Svaté říše římské, tedy v zásadě oblasti totožné s částí Evropy osídlenou německy hovořícími obyvateli s nejvýznamnějším přesahem za tuto hranici právě v českých zemích.³⁶ Naopak české národní hnutí neusilovalo v této době o státnost, ale o autonomní postavení v rámci habsburské monarchie a získání dominantního postavení v rámci česko-moravsko-slezského prostoru vymezeného historickými a nikoli etnickými hranicemi, třebaže přibližně třetina obyvatel tohoto území patřila k německému etniku. Pro české národní hnutí měla proto jazyková hranice význam spíše ambivalentní: za hranici pomyslné vlasti byla považována historická zemská hranice Čech, Moravy a v menší míře Rakouského Slezska.³⁷ Národnostní hranice byla pro české národní hnutí spíše nevíтанou skutečností, případně dokladem historického utrpení (germanizace), nebo bojištěm, kde je třeba se bránit, či případně zahájit dobývání ztracených oblastí. Naopak pro německé národní hnutí byly české země nejprve prostorem, který bude připojen do budoucího sjednoceného Německa, jelikož v rámci etnické mapy všech Němců vyhlížel český poloostrov jako přirozené do sjednoceného Německa spadající. Během druhé poloviny století se ale mezi Němci v Čechách, na Moravě i jinde prosazovala realističtější představa nutného rozdělení českých zemí na německou a českou část, ať už v přetrvávající habsburské monarchii, nebo v budoucím sjednoceném Německu. Podstatou česko-německých sporů druhé poloviny 19. století byl tedy konflikt mezi německým názorem o potřebnosti rozdělení střední Evropy podle etnických hranic a českým názorem zdůrazňujícím nutnost zachování hranic historických z důvodu národnostních zájmů většiny obyvatel Čech a Moravy stejně jako v zájmu hospodářského rozvoje.

V rámci německé nacionalistické propagandy se koncem 19. století objevovaly hlasy, že německo-slovanská jazyková hranice je nejdůležitější jazykovou a rasovou hranicí Evropy (*wichtigste Rassengrenze Europas*), která odděluje rychle početně na-

³⁶ Skutečnost, že přináležitost českých zemí do Německé říše nebyla v 1. polovině 19. století samozřejmá, dokládá i píseň *Deutschland, Deutschland über alles* z roku 1841, která požadovala sjednocení Německa v etnických hranicích, avšak symptomaticky nic neřikala o českých zemích: *Von der Maas bis an die Memel, Von der Etsch bis an den Belt – Deutschland, Deutschland über alles, Über alles in der Welt!* (tj. od Mázy po Němen a od Adiže po Malý Belt).

³⁷ Blíže Peter HASLINGER, *Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs 1880–1938*, München 2010.

růstající národy Východu a slaběji rostoucí národy Západu. Na druhou stranu byli Češi a někdy též Poláci považováni německými autory přeci jenom za etnika německou kulturou pozitivně ovlivněná a tedy rozvinutější než ostatní Slované,³⁸ a někdy dokonce za „slovansky hovořící Němce“.³⁹ Po roce 1918 byl českomoravský prostor dokonce označen za „*deutsche Volks- und Kulturboden*“ (německou národní a kulturní půdu).⁴⁰ Tento termín byl vytvořen německým geografem Albrechtem Penckem v atmosféře frustrace z porážky Německa⁴¹ a požadavků revize versailleských hranic.⁴² Tento pojem měl sugerovat, že ačkoli je německý národ rozdělen do dvou umělých a okleštěných států, existuje jednotné a velké Německo jazykové (*Volksboden*) a ještě větší německo kulturní a historické (*Kulturboden*). Německou kulturní půdu tvoří území odstoupená po roce 1918 Polsku, území obývané Čechy, Moravany a Slovinci, stejně jako další německé jazykové ostrovy ve středovýchodní Evropě. Na druhou stranu u některých německých autorů přetrvávalo až do roku 1945 pojetí česko-německé hranice jako hranice mezi vyšší a nižší kulturou, čistotou a nečistotou, pořádkem a nepořádkem, kdy upravené německé domy vynikají proti chalupám sousedů (*Chaluppen der Nachbarn*).⁴³ Také v české sebezpřetaci se objevovala představa sebe sama, jako západního valu slovanstva, oddělující germánskou bojovnost a studenost od slovanské mírumilovnosti a vřelosti, případně představa Čechů žijících na jazykové hranici (tzv. hraničáři), jako strážců země.⁴⁴

³⁸ Erwin HANSLIK, Kulturgeographie der deutsch-slavischen Sprachgrenze, in: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 8, 1910, H. 1, s. 445–480, zde s. 474.

³⁹ Emil LEHMANN, Volkskunde und Volksgrenze: unter besonderer Berücksichtigung der deutsch-tschechischen Grenzverhältnisse, in: Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 1, 1937, s. 538–561, zde s. 554.

⁴⁰ Hans FISCHER, Der deutsche Volks- und Kulturboden in Mittel- und Osteuropa, Leipzig: Wagner und Debes, 1925.

⁴¹ Norman HENNIGES, „Naturgesetze der Kultur“: Die Wiener Geographen und die Ursprünge der „Volks- und Kulturbodentheorie“, ACME: An International E-Journal for Critical Geographies 14, 2015, H. 4, s. 1309–1351, zde s. 1336–1337.

⁴² Hans-Dietrich SCHULTZ, Völkerkarten im Geographieunterricht des 20. Jahrhunderts. Ausgewählte Beispiele nebst Anregungen für den aktuellen Umgang mit diesem Kartentyp, in: Kampf der Karten. Propaganda und Geschichtskarten als politische Instrumente und Identitätstexte; Tagungen zur Ostmitteleuropaforschung 30, hg. Peter Haslinger – Vadim Oswalt, Marburg 2012, s. 13–61, zde s. 40.

⁴³ E. LEHMANN, Volkskunde und Volksgrenze (jako pozn. 39), s. 554.

⁴⁴ Blíže Stanislav HOLUBEC, Na bitevní čáře: česko-německé zápasy o Krkonoše 1890–1938, Moderní dějiny 25, 2017, č. 2, s. 1–37.

Mapy zobrazující národnostní poměry v českých zemích a jejich typologie

Na začátku našeho výzkumu byla provedena rozsáhlá rešerše relevantního kartografického materiálu, na jejímž základě začala postupně vznikat interní databáze map nazývaných jejími autory jako národnostní, jazykové, etnografické. Dále jsme do databáze zařadili i další mapy, na nichž se vyskytuje zobrazení národnostních poměrů v českých zemích, potažmo ve střední Evropě. Časově se jedná o soubor map vzniklých od 20. let 19. století do počátku druhé světové války. Databáze v současnosti obsahuje přes 250 položek tematizujících česko-německou jazykovou hranici s bibliografickým popisem (rok vydání, název mapy, autorské a nakladatelské údaje, měřítko mapy, místo uložení dokumentu a případně další doplňující informace) a odkazy na skeny map v případě, že jsou dostupné online na některé z virtuálních mapových sbírek nebo knihoven.

Z hlediska provenience zahrnuje databáze mapy české, německé, rakouské, a jednotlivé národnostní mapy střední Evropy vydané v ostatních evropských státech. Při výzkumu byl využit především fond Mapové sbírky Historického ústavu AV ČR, dále fond Mapové sbírky Přírodovědecké fakulty UK Praha,⁴⁵ virtuální mapové sbírky Chartae-Antiquae,⁴⁶ Hungaricana⁴⁷ a Polona⁴⁸ a další knihovní fondy (Národní knihovna ČR, Bayerische Staatsbibliothek, Österreichische Nationalbibliothek atd.). Přestože se nejedná o vyčerpávající soupis všech vydaných map s národnostní tematikou, je databáze velmi reprezentativním vzorkem produkce tohoto žánru kartografických dokumentů.

Analýza map z pohledu data vydání (srov. graf 1 a tab. 1) ukazuje postupný nárůst zájmu o kartografické vyjádření národnostních poměrů. Zatímco do roku 1850 můžeme hovořit o kartografické produkci v řádu jednotek, od roku 1850 začíná počet vydaných map s národnostní tematikou stoupat. Zatímco na rakousko-německé straně sledujeme nárůst od 80. let 19. století, v českých zemích se výrazně zvyšuje množství tohoto typu map především po roce 1900.

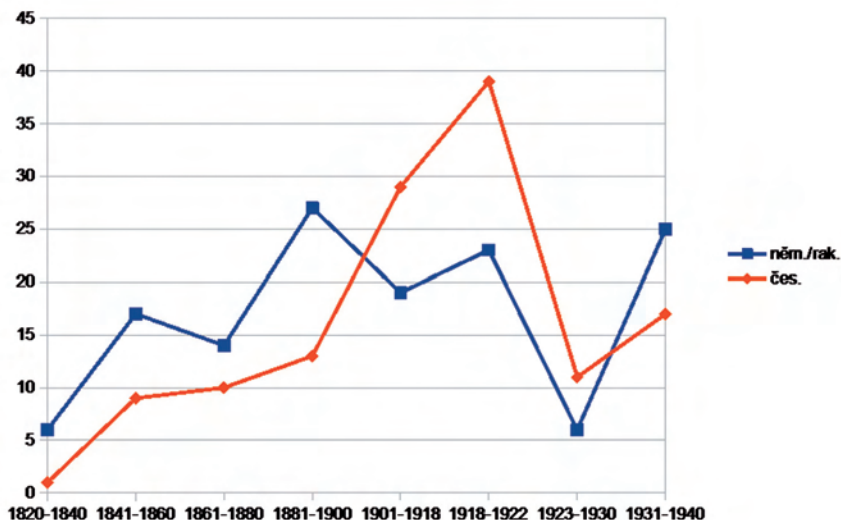
Jako zcela specifické je třeba vnímat období po první světové válce, během něhož vzniklo množství kartografického materiálu sloužícího jako podklady pro jednání a nástroj argumentace jednotlivých stran o budoucích hranicích. V rámci vyjednávání o finální podobě hranic Československa vytvořili čeští i němečtí kartografové také mnoho map zachycujících národnostní poměry ve vznikajícím československém státě. Další výrazný nárůst produkce národnostních map lze vysledovat zejména na německé

⁴⁵ Mapová sbírka PřF UK, online: <http://www.mapovasbirka.cz/> [cit. 31. 1. 2020].

⁴⁶ Virtuální mapová sbírka, online: <http://www.chartae-antiquae.cz> [cit. 31. 1. 2020].

⁴⁷ Hungaricana: Hungarian Cultural Heritage Portal, sekce Maps and Plans, online: <https://maps.hungaricana.hu/en/> [cit. 31. 1. 2020].

⁴⁸ Polona, online: <https://polona.pl/> [cit. 31. 1. 2020].

Graf 1. Četnost výskytu map zobrazujících česko-německou jazykovou hranici 1820–1940.

straně v období 30. let 20. století v souvislosti s nástupem fašismu a silících nacionalistických tendencí mezi Sudetskými Němci.

Podíváme-li se na sledované mapy z hlediska geografické oblasti, kterou znázorňují, i zde jsou patrné značné odlišnosti mezi českojazyčnou a německojazyčnou kartografickou produkcí (srov. tab. 1). V české produkci před rokem 1918 převažuje zobrazování jednotlivých historických zemí, tj. především Čech a v menší míře Moravy a Slezska, ještě méně často se objevuje mapa českých zemí. Stojí za povšimnutí, že čeští autoři zpracovávali častěji mapy Slovanstva (tj. Slovany osídlená území) než národnostní mapy Rakouska (Rakouska-Uherska). Po roce 1918 převažují mapy Československa a menších národnostně smíšených územních celků. Tento žánr se objevuje nejvíce v období mírových jednání v Paříži, kdy byla hojně mapována území, u kterých se rozhodovalo, zda budou připojena k Československu nebo k jinému státu (např. Vitorazsko, Ratibořsko, Těšínsko).

V německojazyčných mapách převažuje před rokem 1880 znázorňování národnostních poměrů podunajské monarchie, v menší míře mapy Němci osídlených oblastí Evropy, později spíše znázornění jednotlivých historických zemí. V německém prostředí vznikají i mapy sledující národnostní poměry celé Evropy. V období překreslování hranic střední Evropy po roce 1918 je v německých a rakouských mapách častěji zachycována střední Evropa, v některých případech jako „oblast, kde žijí Němci“ případně jako „oblast bývalého Rakousko-Uherska“. Od 20. let postupně stoupá počet map zobrazujících české země, označované ale na německých mapách jako „*Sudeten-*

Tab. 1. Geografické zarábování map česko-německé jazykové hranice 1820–1940.

českojazyčné (+ první výskyt)	1820–1850	1851–1880	1881–1900	1901–1918	1918–1922	1923–1930	1931–1940	Celkem
české země (1869)	0	4	5	5	4	0	1	19
Čechy (1850)	2	7	4	10	3	2	3	31
Morava + Slezsko (1851)	0	3	1	5	0	3	3	15
Rakouské císařství/Rakousko-Uhersko (1849)	1	0	1	1	0	1	0	4
Československo (ca 1913–1918)	0	0	0	1	13	2	5	21
střední Evropa (ca 1918–1919)	0	0	0	0	3	0	0	3
Evropa (1918)	0	0	0	0	3	1	1	5
Slovansko (1839)	2	1	0	2	1	0	0	6
regiony a menší územní celky (1899)	0	0	2	5	12	2	4	25
Celkem	5	15	13	29	39	11	17	129

Zobrazování česko-německé národnostní hranice na mapách v období cca 1820–1940

německojazyčné (+první výskyt)	1820–1850	1851–1880	1881–1900	1901–1918	1918–1922	1923–1930	1931–1940	Celkem
české země (1834)	1	0	1	0	4	1	7	14
Čechy (1838)	2	5	9	5	3	0	0	24
Morava + Slezsko (1818)	2	2	2	1	0	0	0	7
Rakouské císařství/Rakousko-Uhersko (1846)	6	8	3	6	2	0	0	25
Československo (ca 1919)	0	0	0	0	1	0	6	7
střední Evropa / Němci osídlená území (ca 1827)	4	3	4	3	8	2	3	27
Evropa (1821)	1	2	5	3	3	1	1	16
regiony a menší územní celky (ca 1887)	0	0	4	1	2	2	8	17
Celkem	16	20	28	19	23	6	25	137

länder“ (Slovensko je nazýváno „*Karpathenländer*“), ačkoli před rokem 1918 se tento druh map objevoval jen velmi zřídka. Mapováno je i celé Československo a jednotlivé menší národnostně smíšené územní celky. Dle očekávání nebyly v německojazyčném prostředí na rozdíl od české produkce vydávány mapy Slovanstva.

Zaměříme-li se na žánr map zachycujících česko-německou jazykovou linii, je důležité si uvědomit, že se nejedná pouze o mapy explicitně národnostní. Ty tvoří zhruba polovinu všech map našeho souboru a vycházely průběžně od počátků sledovaného období. Jako druhou nejvýznamnější skupinu lze označit mapy věnované jiným tématům – školní, volební, železniční atd., u nichž neměla národnostní tematika primární význam, ale jejich autoři považovali za vhodné jazykovou hranici uvést. Ve větší míře se na tematických mapách objevuje jazyková hranice od druhé poloviny 19. století a tento trend přetrvává zejména do roku 1918.⁴⁹ Pro období kolem Pařížské mírové konference jsou typické mapy různých variant průběhů hranic. Třetí skupinou jsou mapy obecně zeměpisné nebo politicko-správní, na kterých se v některých případech rovněž objevuje národnostní hranice, a to především do roku 1918. Průběžně po celé sledované období se na tomto typu map objevují v rozích doplňkové národnostní mapky, zpravidla velmi schematické.⁵⁰ Specifickým žánrem map jsou pak historické národnostní mapy vznikající především po roce 1918, rekonstruuující národnostní a jazykové poměry v minulosti, případně jejich vývoj.⁵¹

Vývoj kartografického znázorňování česko-německé jazykové hranice

Posuny jazykové hranice na mapách je možno analyzovat pomocí počítačového programu, ale pro účel tohoto článku jsme prozatím provedli pouze jejich vizuální analýzu. Úkol byl znesnadněn skutečností, že se během 19. století proměňuje jak samotná jazyková hranice, tak i přesnost jejího zachycení. Nelze říci, že během času jednoduše stoupá přesnost jejího zachycování, neboť v dobách politických převratů, okolo roku

⁴⁹ Typickým příkladem je např. Franz PERKO, *Schulkarte von Böhmen nach dem Stande v. Jahre 1905*, Berlin: Litogr. Institut, [1905] nebo *Volební mapa do říšského sněmu: dle usnešení [sic!] výboru pro volební reformu: Království české*, Vídeň: G. Freytag & Berndt, [1901]. Jako poměrně atypické příklady tematických map z tohoto období se znázorněnou národnostní hranicí lze uvést Karel KAREIS, *Přehled sokolských jednot česko-moravských počátkem července 1869*, Praha: Sokolská jednota, 1869 nebo *Přehledná mapa úprav vodních v Království českém*, [S.l.]: Meliorační svaz v Království českém, [cca 1906–1911].

⁵⁰ Příklad obecně zeměpisné mapy s vyznačenou jazykovou hranicí přímo v hlavní mapě: Josef BRUNCLÍK, *Místopisná mapa království českého*, Ml. Boleslav: Jos. L. Švíkal, [cca 1910?]; s doplňkovou národnostní mapkou: František MACHÁT, *Československá republika: mapa příruční a statistická*, Praha: Neubert a synové, [cca 1928–1935].

⁵¹ Nejznámější je bezpochyby Jan KAPRAS – Jan HOCKE, *Mapa poněmčování zemí Koruny české*, Praha: Česká grafická unie, 1919.

1848, 1918 nebo 1938 nabývají také na významu nacionální resentimenty a s nimi snaha skutečnost zkruslovat. Obecně lze ale konstatovat, že jak analýzy demografické, tak analýzy mapového zobrazování jazykové hranice ukazují, že k zásadním posunům jazykové hranice v období mezi počátkem 19. století a rokem 1945 nedošlo a největší faktickou změnou je vytvoření českého osídlení (jazykového ostrova) na Mostecku vlivem industrializace koncem 19. století. Následující pasáž se zaměří především na **dva největší jazykové (polo)ostrovy v českých zemích, české Mostecko a německé Svitavsko**, které nám umožní dobře zachytit vzrůst přesnosti zobrazování jazykové hranice a zároveň prohlubování česko-německého konfliktu s několika vypjatými obdobími. V menší míře bude naše analýza sledovat také vývoj posunů zobrazování jazykové hranice v dalších regionech.

První zachycení česko-německé jazykové linie nalézáme na Oetzlově národnostní mapě Evropy (1821), avšak je velmi nepřesné: Němci osídlené území odděluje Čechy a Moravy a k německy mluvícím oblastem patří i okolí Hradce Králové.⁵² První detailní zachycení malého kousku česko-německé jazykové hranice přinesla Döringova mapa Pruska z roku 1827, která zobrazila česko-německou hranici na Hlučinsku i český koutek v Kladsku v podobě, jak se objevuje na mapách s velkým měřítkem i později a české osídlení označuje termínem „Böhmische Sprache“.⁵³

První přesnější jazykovou mapou českých zemí se stala rukopisná mapa Šafaříkova z roku 1839, která zachycuje jazykovou hranici zhruba tak, jak se objevuje na mapách až do roku 1945. Tato mapa sice straní českému etniku, avšak v míře nesrovnatelně menší než mapa Oetzlova straní Němcům: Řada měst, která měla pravděpodobně německou většinou, a jejichž bezprostřední okolí bylo německé, leží podle Šafaříkovy mapy přímo na jazykové hranici a jejich německý charakter není zřejmý (Český Krumlov, Jindřichův Hradec, Vimperk, Kaplice, Stříbro). Od pozdějších map vytvářených českými autory se Šafařík liší v tom, že považuje německé Svitavsko za jazykový poloostrov.⁵⁴ Toto se změnilo na tištěném vydání mapy z roku 1842,⁵⁵ kde už je německé Svitavsko pojímáno jako ostrov oddělený českým Zábřežskem od německých Jeseníků. Poslední českojazyčná mapa považující Svitavsko za poloostrov vyšla v roce 1851,⁵⁶ ale šlo o překlad ve Vídni vydané mapy Raffelspergovy (jde také o první překlad německojazyčné národnostní mapy do češtiny).

⁵² F. A. OETZEL, Völkerkarte von Europa (jako pozn. 13).

⁵³ F. DÖRING, Karte vom Preussischen Staate (jako pozn. 15). Mapa zachycuje také v Prusku se vyskytující tzv. „české kolonie“, tedy protestantské komunity s českými kořeny.

⁵⁴ P. J. ŠAFAŘÍK, Ethnografická mappa (jako pozn. 19).

⁵⁵ P. J. ŠAFAŘÍK, Slovanský zeměvid (jako pozn. 20).

⁵⁶ Krajská, soudní, národovní, rychlopisní, železnodrážní a poštovní mapa markrabství Moravského se Slezskem, Wien: Franz Raffelsperger, 1851. Německý originál: Bevölkerungs-Karte von Mähren und Oest. Schlesien, in: Die Markgrafschaft Mähren und das Herzogthum Schlesien in ihren geographischen Verhältnissen, Wien 1851. Mapa téhož autora věnovaná Čechům vycházející

První přesnější německojazyčnou mapou zachycující česko-německou jazykovou linii je Bernhardiho *Sprachkarte von Deutschland* z roku 1844, patrně přímo Šafaříkem inspirovaná v celkovém průběhu jazykové linie a také sdílející prvotní Šafaříkovu představu svitavského jazykového poloostrova.⁵⁷ Druhá německá mapa, zachycující poprvé etnografické poměry celé habsburské monarchie vydaná v Pešti Josephem Häuflerem v roce 1846, je také v průběhu česko-německé jazykové linie podobná Šafaříkovi, ale trvá na představě Svitavska jako poloostrova.⁵⁸ Třetí mapa vydaná v témže roce Heinrichem Berghausem, *Ethnographische Karte der Österreichischen Monarchie*⁵⁹ se sice hlásí k inspiraci Šafaříkem a Bernhardim, ale poněkud straní německému osídlení: I nadále pojímá Svitavsko jako poloostrov, kromě toho na této mapě nabyl na velikosti jihlavský ostrov, německý je i Jindřichův Hradec, České Budějovice apod.

Zdá se, že snahy německých autorů zvětšovat Němci osídlené území v českých zemích přinesla především revoluce roku 1848. Berghausova mapa z roku 1849⁶⁰ nejenže považuje Svitavsko za poloostrov, ale v jejím pojetí dokonce zmizel český poloostrov spojující Stříbro s Plzeňskem a ze Stříbra je pouze ostrůvek s českou menšinou. Také se uprostřed etnicky českého území objevují nové jazykové ostrovy dosud neznámé a v pozdějších mapách absentující, Kutná Hora, Kolín, Tábor, Pacov. Inovací této mapy je, že jako první používá stínování, indikující oblasti s významnou menšinou určitého etnika. Ještě dále jde ve zvětšování rozsahu německy hovořících částí českých zemí ve Weimaru vydaná mapa Kiepertova z roku 1848,⁶¹ nepochybně reflektující požadavky německého národního hnutí tohoto léta: Svitavsko je širokým poloostrovem, České Budějovice a Brno tvoří vrchol poloostrovů spojených s německy hovořícím

u stejného nakladatele byla vytištěna s českým názvem „Česke kralostwo“ (sic!) (Kreis-, Gerichts-, Völker-, Telegraf-, Eisenbahn- und Post- Karte des Königreiches Boehmen = Česke Kralostwo, Wien: Franz Raffelsperger, 1851), ale popisky byly německé. Podobně se tak stalo s mapou celé monarchie, s názvem vytištěným v dalších národních jazycích, mj. také „Rakauské císařstvo“ (Neueste Völker-, Telegraf- und Eisenbahn- Karte des Kaiserthumes Österreich: mit der neuen politischen Eintheilung und Angabe der Handels- und Gewerbs-Kammern = Rakauske cisařstvo = Césarstwo Austrjjackie = Austria Csaszari Birodalom = Impero d’Austria = Imperetzia Austrii, Wien: Franz Raffelsperger, 1851). Kromě hlavních názvů bylo v mapě vše německy.

⁵⁷ K. BERNHARDI, Sprachkarte von Deutschland (jako pozn. 21).

⁵⁸ J. V. HÄUFLER, Versuch einer Sprachkarte (jako pozn. 17).

⁵⁹ H. K. BERGHAUS, Ethnographische Karte der Österreichischen Monarchie (jako pozn. 18).

⁶⁰ Heinrich Karl BERGHAUS, Ethnographische Karte vom Österreich. Kaiserstaat, Potsdam; Glogau: Metz. C. Adler; C. Flemming, 1849.

⁶¹ Heinrich KIEPERT, Nationalitäts-Karte von Deutschland, Weimar: Geograph. Institut, 1848.

územím⁶² a jazyková linie probíhá dokonce Plzní, Opavou, Turnovem a Litomyšlí. Také mapa rakouské monarchie z roku 1848⁶³ a jí se inspirující mapa Fröhlichova z následujícího roku nadsazovaly rozsah území s německou většinou obyvatel.⁶⁴ Podle první mapy probíhá jazyková linie od Mnichova Hradiště po břehu Jizery a pak od Semil po Novou Paku po břehu říčky Olešky. V německém území leží podle ní Plzeň, jihlavský jazykový ostrov zabírá i Německý Brod, jazykové ostrovy tvoří Brno a Olomouc, hluboko v německém území leží Opava. Podle mapy se Češi, resp. Moravané pravděpodobně nevyskytují ani na Ostravsku, německé osídlení zahrnuje Frenštát, dosahuje k Valašskému Meziříčí, a téměř odděluje Moravany od Poláků. Mapa Fröhlichova⁶⁵ z roku 1849, je sice proti předchozí v průběhu jazykové linie umírněnější, ale pokládá za německý jazykový ostrov Prahu, podobně jako Brno a Olomouc. Podobně nadsazuje velikost německého jazykového území i mapa z roku 1851, podle níž probíhá jazyková linie Rakovníkem, Kladnem a Slaným. Jazyková hranice se dokonce nachází u Mladé Boleslavi, německý je Náchod i Nové Město nad Metují.⁶⁶

Určitým návratem k předrevolučním, nacionálními resentimenty méně zatíženým pracím, je mapka přiložená ke Schmalfusovu spisu *Die Deutsche in Böhmen* z roku 1851⁶⁷ a především Czoernigova mapa z roku 1855.⁶⁸ V tomto případě se jedná o první mapu rakouského autora, která uznává Svitavsko jako německý jazykový ostrov a nikoli poloostrov, tedy třináct let po českém zobrazení. Také v dalších aspektech je blízká staršímu pojetí Šafaříkovu: Havlíčkův Brod je český, stejně tak další města označovaná předchozími německými mapami za německá. Pokud je v nějakém městě významná jazyková menšina, zobrazuje to mapa prstencem. Poprvé nachází českou menšinu v Českých Budějovicích a za město s českou většinou pokládá i Brno. V následujících desetiletích se ale nadále objevovaly mapy od německých autorů výrazně

⁶² Zobrazování Brna jako vrchol německého jazykového poloostrova zasahujícího do českého území pochopitelně neexistovalo v česky psaných mapách a jediný příklad jsme našli na mapě tvořící přílohu knihy z roku 1899 (Čechové se svými sousedy, in: Antonín HUBKA, Naše menšiny a smíšené kraje na českém jihu, Praha 1899).

⁶³ Sprachen Karte der Österreichischen Monarchie, [S.l.: s.n., pravděpodobně 1848].

⁶⁴ Rudolph Alois FRÖHLICH, Neueste National und Sprachenkarte des Oesterreichischen Kaiserstaates und der angrenzenden Theile mit genauer Angabe der einzelner Sprachfamilien, Wien: Albert A. Wenedikt, 1849.

⁶⁵ R. A. FRÖHLICH, Neueste National und Sprachenkarte des Oesterreichischen Kaiserstaates (jako pozn. 64).

⁶⁶ Neueste Völker-, Telegraf- und Eisenbahn-Karte des Kaiserthumes Österreich (jako pozn. 56).

⁶⁷ F. A. SCHMALFUSS, Die Deutschen in Böhmen, Prag 1851.

⁶⁸ K. v. CZOERNIG, Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie (jako pozn. 22).

navyšujících rozsah německojazyčného území. Např. Kiepertova z roku 1867⁶⁹ opakovala pojetí Olomouce a Brna jako vrcholů jazykových poloostrovů spojených s německým územím, Svitavsko je znovu poloostrov a Plzeň leží na jazykové hranici. Mapa Fickerova z roku 1860 zase zobrazovala pomocí odstínů šedé procentní podíly Němců a Čechů v jednotlivých krajích českých zemí, ovšem barevné škály mezi českou bílou a německou černou definovala dost problematicky, kdy šedá začíná už v kraji, kde žije více jak 10 % Němců. Výsledkem bylo, že tato mapa podílů německého etnika vytvářela dojem, že v českých zemích jsou čistě české jen střední Čechy a Českomoravská vysočina a většina oblastí včetně celé Moravy je smíšená, přičemž z odstínů šedé není na první pohled zřejmé, zda je v nich česká nebo německá většina. Na druhou stranu mapa zobrazující podíly Čechů od téhož autora zase zachycovala v českých zemích jako jednoznačně německý kraj pouze okolí Chebu.⁷⁰

Je pozoruhodné, že od vydání Šafaříkových map nevznikla po téměř třicet let žádná nová českojazyčná mapa definovaná jako národnostní, ačkoli se jazyková linie objevovala na mapách obecného zaměření, např. na mapě Erbenově (1856),⁷¹ českém překladu Gräfovy mapy Čech (1862),⁷² nebo na Šemberově mapě Moravy (1863).⁷³ První vlašťovkou ohlašující nový zájem českojazyčných autorů je Lepařova mapa Moravy z roku 1868.⁷⁴ Ta sice nezpochybňuje Brno a Olomouc jako německá města, ale německé Svitavsko je podle ní ostrovem a německý vyškovský ostrov je velmi malý.

⁶⁹ Heinrich KIEPERT, *Völker und Sprachen Karte von Österreich und den unteren Donauländern*, Berlin: D. Reimer, 1867, 1869.

⁷⁰ Adolph FICKER, *Bevölkerung der Österreichischen Monarchie in ihren wichtigsten Momenten statistisch dargestellt*, Gotha 1860, mapy: Österreich, Taffel 3, Ethnographie. Deutsche; Tafel 4, Ethnographie. Tschechen, Mähren & Slovaken, Slovenen.

⁷¹ Josef ERBEN, *Politická a místopisná mapa Království českého, Jindřichův Hradec*: K. Janský, 1857.

⁷² K. GRÁF, *Království České*, Praha; Weimar: I. L. Kober, 1862. Mapa vznikla na základě mapy německé, bohužel dnes nedohledatelné, ovšem pravděpodobně pouze její české vydání přinášelo jazykovou linii. P. J. ŠAFAŘÍK, *Slovanský zeměvid* (jako pozn. 20), Josef JIREČEK, *Království české*, Praha: J. Jireček, 1850 a J. ERBEN, *Politická a místopisná mapa Království českého* (jako pozn. 71). I němečtí autoři až do 80. let pojmají České Budějovice jako německý jazykový ostrov, Gräfova mapa označuje osídlení Budějovic pouze za jazykově smíšené.

⁷³ Alois Vojtěch ŠEMBERA, *Mapa země moravské s částmi pohraničními Slezska, Čech, Rakous i Uher*, Vídeň: Alois Vojtěch Šembera, 1863 (další vyd. 1868, 1875, 1881). Na dalších obecně zeměpisných mapách se jazyková linie objevovala taktéž, ale jelikož její označení chybí v legendě, není zřejmé, zda nebyla na jednotlivých exemplářích zaznamenána teprve po vydání. Např. J. JIREČEK, *Království české* (jako pozn. 72); Jan Eduard WAGNER, *Království české*, Praha: Jaroslav Pospíšil, 1856.

⁷⁴ Jan LEPAŘ, *Narodopisná mapka Moravy*, Brno: M. Perny, 1868.

Schematickým pokusem je Studničkova školní mapa českých zemí z roku 1869,⁷⁵ která přinesla v rohu také mapku jazykové linie a také zde figuruje Svitavsko pouze jako ostrov.

Skutečným bodem obratu v české produkci bylo až vydání Wagnerovy *Národnostní mapy Království českého* z roku 1886,⁷⁶ vypracované na základě **sčítání lidu z roku 1880, které poprvé systematicky zjišťovalo jazykové poměry**. Mapa inovativně zakreslovala různými barvami oblasti s různými podíly Čechů a Němců, avšak při pohledu na ni bylo poněkud obtížné říci, kudy vlastně jazyková linie prochází. Jelikož mapa nezachycovala území s odlišnými podíly obou národností světlejšími odstíny základní barvy, ale barvami různými, vyhlíží oblast českoněmecké jazykové hranice jako náhrdelník s barevnými korály. Nicméně pokud bychom sledovali linii oddělující území podle nadpoloviční většiny určité národnosti, průběh jazykové linie se ve srovnání s dříve vydanými českými mapami prakticky nezměnil. Hlavní změnou ale bylo, že tato mapa poprvé zachytila fenomén Čechy osídleného Mostecká, které vzniklo během industrializace v 60. a 70. letech 19. století. Mapa zaznamenává na Mostecku hluboko v německém osídlení jednu obec s českou většinou (Čouš, dnes Souš u Mostu) a okolo ní několik desítek kilometrů dlouhý, od jihozápadu na severovýchod orientovaný pruh českého osídlení, který bylo možno zachytit díky tomu, že odlišnou barvou mapa zobrazovala už území, kde bylo alespoň 10 % národnostní menšiny.

České osídlování Mostecká vzbuzovalo v německojazyčných autorech jisté zneklidnění a snahu je zamlčovat s poukazem, že se jedná o dělnictvo, které často migruje.⁷⁷ Důvodem mohlo být, že se severočestí Němci považovali za skutečné jádro sudetských Němců, zatímco jejich krajané z jižní Moravy sebe sama spíše považovali za součást Rakouska, a někteří Němci z Jeseníků se považovali za Slezany. Něco takového nebylo možné u severočeských Němců, neboť byli příliš početní, než aby se považovali jen za výběžek Němců ze Saska a za druhé byla jejich historická a kulturně-náboženská identita sousedním protestantským Sasům poměrně vzdálená.⁷⁸ Německojazyčné mapy proto reflektovaly vznik českého Mostecká s větším zpožděním a jako

⁷⁵ Alois STUDNIČKA, Čechy, Morava a Slezsko, Praha: Bedřich Sandtner, 1869, 1870, 1871. Tato mapa je pozoruhodná tím, že věnuje velkou pozornost městům s českou většinou ležícím poblíž jazykové hranice.

⁷⁶ Jan Eduard WAGNER, *Národnostní mapa Království českého: na základě sčítání lidu z roku 1880*, Praha: F. Kytka, 1886.

⁷⁷ Ludwig SCHLESINGER, *Die Nationalität-Verhältnisse Böhmens*, Stuttgart 1886, s. 7. Ostatně i čeští autoři občas považovali dělnictvo za národnostně nespolehlivý element, a proto nevyjadřovali příliš velkou hrdost nad českým osídlováním Mostecká. Např. Hubka uvádí, že snahy po zřízení české menšinové školy byly odmítány na přelomu století českými sociálně demokratickými dělníky s tím, že prý se jejich děti naučí česky doma a ve škole ať se učí německy. Srov. A. HUBKA, *Naše menšiny* (jako pozn. 62), s. 26.

⁷⁸ E. LEHMANN, *Volkskunde und Volksgrenze* (jako pozn. 39), s. 542.

fenomén menšího významu. Rakouská mapa Le Monnierova vytvořená rovněž na základě sčítání lidu z roku 1880 zobrazila české osídlení na Mostecku pouze proložením červených ploch bílými tenkými čarami⁷⁹ a druhá mapa od téhož autora⁸⁰ zachytila české osídlení Mostecka pouze ve formě drobných zelených teček málo zřetelných na tmavém pozadí. Podobně zachycuje české osídlení na Mostecku několika nevýraznými tečkami i Anton Hickmann na své mapě z roku 1899.⁸¹ Teprve na německé mapě Langhansově z téhož roku je české osídlení na Mostecku zachyceno podobně výrazně jako o třináct let dříve u českých autorů.⁸² Na této mapě také převzali němečtí autoři český styl z roku 1886 zobrazovat národnostně smíšená území nikoli světlejšími odstíny základní barvy, ale zcela odlišnými barvami. Avšak ani zde není české Mostecko tak velké jako na mapách českojazyčných. Také německojazyčná mapa z roku 1911 zobrazuje český jazykový ostrov na Mostecku jako velmi malý, nicméně pomocí kroužků zachycuje města, kde jsou výrazně české a německé menšiny a nejvíc německých měst s českými menšinami se podle ní vyskytuje právě na Mostecku.⁸³ I v této době ale vycházejí německojazyčné maloměřítkové mapy, které české obyvatelstvo Mostecka dosud nezaznamenávají.⁸⁴

I v 80. letech zobrazují někteří němečtí autoři Svitavsko jako německý jazykový poloostrov, např. na mapách z let 1888⁸⁵ a 1887,⁸⁶ kde je korektně vyznačeno české osídlení Německého Brodu, do té doby někdy na německých mapách zpochybňované, ovšem za německy mluvící je považován i nadále Jindřichův Hradec, Brno, nebo Čes-

⁷⁹ Franz von LE MONNIER, *Verbreitung der Deutschen in Oesterreich-Ungarn nach der Volkszählung vom 31. Dezember 1880* (Gerichts- und Stuhlbezirke), Wien: Ed. Hölzel, 1885.

⁸⁰ Franz von LE MONNIER, *Sprachen-Karte von Österreich-Ungarn: bearbeitet nach den durch die Volkszählung vom 31. December 1880 für jede einzelne Gemeinde erhobenen Daten*, Wien: Ed. Hölzel, 1888.

⁸¹ Anton L. HICKMANN, *Das deutsche Sprachgebiet in den Sudetenländer*, Wien: G. Freytag & Berndt, 1899.

⁸² Paul LANGHANS, *Deutsche und Tschechen in Nordböhmen; Karten der Verbreitung Deutschen und Slawen in Oesterreich: mit statistischen Begleitworten*, Gotha: Justus Perthes, 1899. Podobná je též mapa: Heinrich RAUCHBERG, *Sprachenkarte von Böhmen: auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900 über die Umgangssprache*, Wien: R. Lechner (Wilh. Müller), 1904.

⁸³ Gustav FREYTAG, *G. Freytags Völker- und Sprachenkarte von Österreich-Ungarn*, Wien: G. Freytag & Berndt, 1910–1911.

⁸⁴ Jan Eduard WAGNER – František MAREŠ, *Eisenbahn-, Strassen- und Nationalitätenkarte von Königreich Böhmen*, 11. Ausg., Praha: F. Kytka, 1911.

⁸⁵ F. v. LE MONNIER, *Sprachen-Karte von Österreich-Ungarn* (jako pozn. 80).

⁸⁶ Heinrich KIEPERT, *Übersichtskarte der Verbreitung der Deutschen in Europa*, Berlin: Dietrich Reimer, 1887.

ké Budějovice. Svitavsko jako ostrov a nikoli poloostrov se definitivně prosazuje v německé kartografii až po roce 1900,⁸⁷ případně 1918.

Rakouská mapa Le Monnierova reflektující výsledky sčítání v roce 1880 se pokusila rezignovat na koncept jazykové linie⁸⁸ a podobně jako dvacet let před tím mapa Fickerova pouze pracovala s různými odstíny jedné barvy v rámci jednotlivých politických okresů podle podílu německé národnosti. Z výsledku měl ale čtenář dojem, že německé pohraničí v Čechách a na Moravě je čistě německé, české vnitrozemí čistě české a jazykově smíšená je především Morava, jejíž žlutá barva se nacházela někde mezi českou béžovou a německou okrovou. Tato mapa také elegantně vyřešila otázku existence svitavského ostrova či poloostrova, neboť při tónování barev nebylo patrné, o jaký útvar se jedná. Žánr rezignovat na jazykovou linii a zobrazovat různými odstíny jednotlivé okresy se udržel i do meziválečných dob.⁸⁹

Na českojazyčné mapě z roku 1910 se dokonce vyskytl pokus posunout jazykové hranice až za zemské historické hranice⁹⁰ a objevila se zde kategorie „*Čechoslované v poněmčelých krajích*“. Na rozdíl od německých, ale i některých starších českých map upozorňuje na české osídlení Ratibořska, Vitorazska a tzv. Českého koutku v Kladsku, ale za Čechy osídlené „poněmčelé“ území považuje i Moravské pole, navíc český koutek v Kladsku zveličuje až po samotné město Glatz/Kladsko a je zcela zavádějící co se polského osídlení Slezska týče: Polský je podle ní Hlohov/Glogau, ba dokonce i Vratislav/Breslau! Její tvůrci by se patrně bránili, že mapa zobrazuje „poněmčelé kraje“, avšak mapa neuvádí, kdy mělo k poněmčení dojít (za poněmčelé kraje by šlo vlastně prohlásit i celé Rakousko, Slezsko a Sasko).

Krátce po první světové válce začali čeští kartografové zobrazovat Mostecko nikoli jako český jazykový ostrov, ale již jako poloostrov, dosahující až ke státní hranici. Je tomu tak na slavné **české mapě vydané pro potřeby versailleských jednání** v roce 1919 (srov. obr. č. 1).⁹¹ Česká je podle ní celá oblast od Chomutova po Ústí nad Labem a po saské hranice. Silně zvětšené je Chodsko, kompletně zmizely německé jazykové ostrovy (u Českých Budějovic, Jihlavy, svitavský), celé Orlické hory jsou etnický české. S podobnou manipulativní mapou se obraceli na mezinárodní společen-

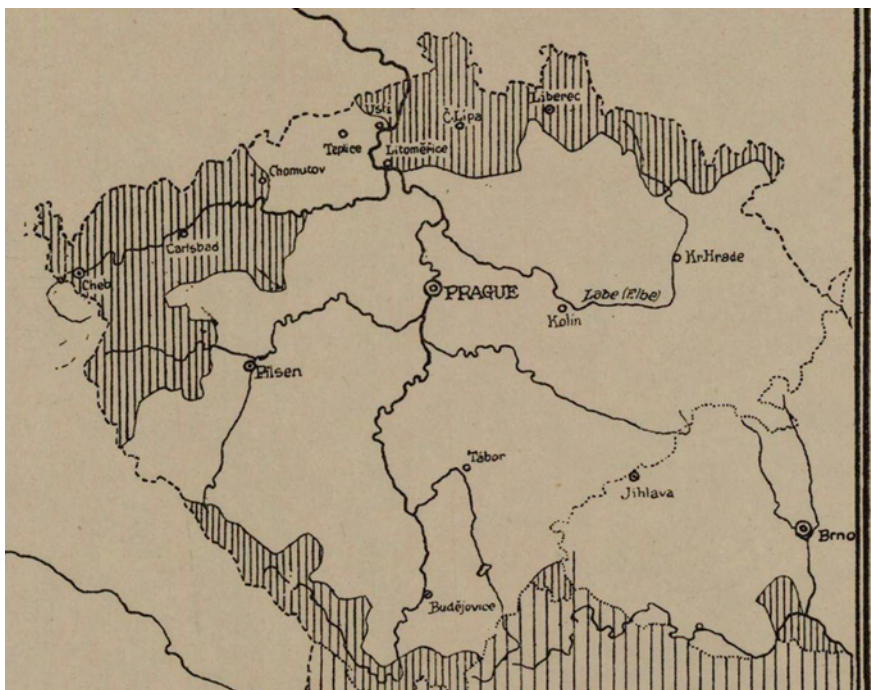
⁸⁷ F. PERKO, *Schulkarte von Böhmen* (jako pozn. 49); TÝŽ, *Sprach- und Schulkarte von Mähren und Schlesien*, Gotha: Justus Perthes, 1910.

⁸⁸ F. v. LE MONNIER, *Verbreitung der Deutschen in Oesterreich-Ungarn* (jako pozn. 79).

⁸⁹ République Tchécoslovaque. *Nationalités ethnographiques*, Praha: Vojenský zeměpisný ústav, [1921?].

⁹⁰ *Mapa zemí Koruny české: příloha kalendáře „Čechoslované“ na rok 1911*, [Praha: Batovec, 1910].

⁹¹ *Les Allemands de Bohême*, [S.l.: s.n., 1919].

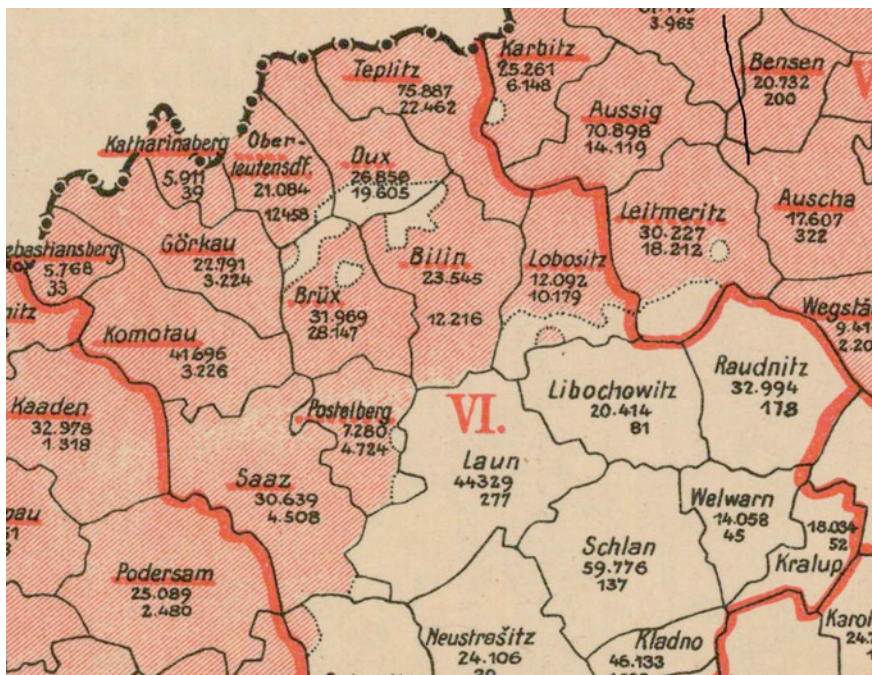
Obr. č. 1. Jazyková hranice podle mapy předložené československými zástupci delegátům Versailleské mírové konference. Les Allemands de Bohême, [S.l.: s.n., 1919]. – Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, sign. MAP E 19. Sken VÚGTK Zdi by.

stvi i Sudetští Němci.⁹² V jejich pojetí zase žádní Češi na Mostecku nebyli, Svitavsko bylo i nadále poloostrovem a existoval jihlavský ostrov, budějovický, brněnský i olomoucký ostrov zahrnující jak města, tak jejich bezprostřední okolí.

Když se politická situace uklidnila a roku 1921 proběhlo sčítání lidu, začali seriózní čeští kartografové zobrazovat Mostecko nejčastěji jako hodně smíšené území, kde se šrafování rozprostírá od českoněmecké jazykové linie až po státní hranici, což je případ nejznámější meziválečné mapy Boháčovy.⁹³ Naopak němečtí kartografové je

⁹² The boundary lines of the Czech-Sclavonian State = Die Grenzen des tchecho-slowakischen Staates, Neutitschein; Wien; Leipzig: L. V. Enders, [cca 1920].

⁹³ Antonín BOHÁČ, Národnostní mapa Republiky Československé, Praha: Národopisná společnost československá, 1926.

Obr. č. 2. Také po roce 1918 zobrazovaly mapy německých autorů Čechy osídlené Mostecko jako velmi malé. Albin OBERSCHALL, Dr. A. Oberschall's Sprachenkarte der Tschechoslowakischen Republik. I. Sudetenländer: Böhmen, Mähren und Schlesien: nach der letzten amtlichen Volkszählung vom 1. Dezember 1921, Prag: Deutschpolitischen Arbeitsstelle, 1926. – Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, sign. MAP E 3. Sken VÚGTK Zdíby.

ve stejné době nadále viděli jako dost malý ostrov (srov. obr. č. 2),⁹⁴ případně jako jen velmi malé šrafované území v rámci německé oblasti.⁹⁵ Teprve po roce 1930 němečtí kartografové zobrazují celé Mostecko od českého území až po státní hranici jako smíšené území,⁹⁶ ovšem barevně více německé, než předchozí mapa Boháčova. V této

⁹⁴ Albin OBERSCHALL, Dr. A. Oberschall's Sprachenkarte der Tschechoslowakischen Republik. I. Sudetenländer: Böhmen, Mähren und Schlesien: nach der letzten amtlichen Volkszählung vom 1. Dezember 1921, Prag: Deutschpolitischen Arbeitsstelle, 1926.

⁹⁵ Wilhelm WINKLER, Sprachenkarte von Mitteleuropa, Wien: Hermann Goldschmidt, 1921.

⁹⁶ Erwin WINKLER, Nationalitätenkarte der Sudetenländer, Karlsbad; Leipzig: K. H. Frank, 1936.

době zobrazují německojazyčné mapy Svitavsko už většinou jako ostrov,⁹⁷ ale občas se i nadále vyskytuje zobrazení jako poloostrov⁹⁸ a zejména se tak děje v mapách zobrazujících celou Evropu s malým rozlišením. Všechny meziválečné německé mapy také i nadále znázorňují budějovický jazykový ostrov, byť jako národnostně smíšený, zatímco české mapy jej již od roku 1918 většinou nezaznamenávají⁹⁹ nebo jen ve smíšené formě.¹⁰⁰

Na pražské německé univerzitě se koncem 20. let objevila zajímavá koncepce Brandtova¹⁰¹ **nezobrazovat etnickou mapu plošnou metodou** (tj. pomocí barevných ploch různých odstínů), nýbrž **metodou bodovou**, která vyjadřuje etnické poměry pomocí bodů různé velikosti a barvy. Brandt ji podle vlastního svědectví převzal z německé práce z roku 1921 o polském koridoru od berlínského kartografa Albrechta Pencka,¹⁰² jehož asistentem byl na berlínské univerzitě,¹⁰³ a po svém povolání na Karlovu univerzitu se tímto způsobem pokusil zachytit i etnické poměry Sudet. Z plánované sady osmnácti map, kterou na základě výsledků sčítání lidu z roku 1921 Brandt se svými žáky vypracoval, vyšla bohužel pouze první věnovaná Liberecku (1929). Zejména pro Mostecko byla jeho mapa velmi vhodným nástrojem, neboť zdejší skladba obyvatelstva byla natolik pestrá, že každé zobrazování pomocí různě zbarvených ploch nebo šrafování skutečnost více či méně zkreslovalo. Podle Brandta měla tato metoda několik výhod: Předně dřívější vyznačování barevných celistvých ploch ignoruje hustotu osídlení a je manipulativní i v tom, že takto vyznačuje i plochy prokazatelně nikým neosídlené (např. lesy). Za druhé pokusy vyznačovat jazykovou linii nezohledňují etnicky smíšené oblasti, zejména v případě jednotlivých obcí obydlených různými etnickými skupinami. Metoda různých barevných odstínů okresů sice toto

⁹⁷ W. WINKLER, Sprachenkarte von Mitteleuropa (jako pozn. 95).

⁹⁸ G. Freytags Karte: 1. Europas neue Staatengrenzen. 2. Etnographische Karte, Wien: Freytag u. Berndt, [192?].

⁹⁹ Např. Jan HAVRÁNEK, Čechy: (Fastrova) národnostní mapa zpracovaná podle posledního sčítání lidu, Louny: E. Fastr, 1930 nebo Karel ŘÍHA, Národnostní mapa západních a jižních Čech podle úředního sčítání v r. 1930, Plzeň: Jednatelský odbor Národní jednoty pošumavské a Ústřední matice školské, 1934.

¹⁰⁰ A. BOHÁČ, Národnostní mapa Republiky Československé (jako pozn. 93).

¹⁰¹ Bernhard BRANDT – Eduard SCHNIZEL – Alfred WIRTH, Eine neue Bevölkerungskarte der Sudetenländer: 1 : 200 000: mit einer Kartenbeilage. Blatt Reichenberg, Kassel-Wilhelms Höhe: Johannes Stauda, 1929.

¹⁰² Albrecht PENCK, Die Deutsche im „Polnischen Korridor“, in: Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin 56, 1921, č. 5–7, s. 169–185.

¹⁰³ Srov. heslo Bernhard Brandt v Biografickém slovníku českých zemí, online: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/BRANDT_Bernhard_21.3.1881-20.1.1938 [cit. 5. 6. 2020].

reflektuje, ale nedostatečně.¹⁰⁴ Brandt ovšem nezmiňoval základní slabinu své metody, že ji nelze použít na mapách s malým měřítkem.¹⁰⁵

Podobně jako v době versailleských mírových jednání i některé další meziválečné české mapy zobrazovaly Mostecko jako český poloostrov sahající až po státní hranici (např. Ryšavého maloměřítková mapa z roku 1936).¹⁰⁶ Příkladem sice podrobné, ale velmi manipulativní české mapy je Fastrova z roku 1926, která díky hře s jednotlivými odstíny regionů o velké rozloze dokázala vzbuzovat zdání existence českojazyčného poloostrova na Mostecku-Teplicku dosahujícího až ke státní hranici. Tato mapa také neviděla německé osídlení při státní hranici od Domažlic po Volary ani jazykové ostrovy na Budějovicku, Jindřichohradecku či Jihlavsku.¹⁰⁷ V podobném duchu šla i podrobná sada čtyř map Karla Říhy vydaná nacionalistickou Národní jednotou severočeskou, která opakuje tezi o Mostecku jako poloostrově, nevidí německé osídlení v okolí Českých Budějovic, a navíc se podle ní německý jihlavský ostrov rozpadl do čtyř menších.¹⁰⁸ I na těchto mapách je jednotná jazyková hranice problematizována tím, že je na ní většinově německé území rozděleno do barevných zón podle podílu Čechů, zatímco území s nadpoloviční většinou Čechů je vždy v jednotné barvě.

Pouze jedna zaznamenaná česká mapa z té doby, Machátova, vyznačovala české Mostecko jako ostrov¹⁰⁹ a byla celkově příkladem velmi smířlivého českého kartografického počínu, který vyšel i v německé verzi.¹¹⁰ Další česká národnostně poměrně smířlivá mapa vytvořená na základě výsledků sčítání lidu roku 1930, zcela rezignovala na jazykovou hranici a rovněž používala k vyjádření bodovou metodu.

¹⁰⁴ Bernhard BRANDT – Eduard SCHNIZEL – Alfred WIRTH, Eine neue Bevölkerungskarte der Sudetenländer (jako pozn. 101), s. 5–6.

¹⁰⁵ Výhody a nevýhody plošné a bodové metody při znázorňování národnostního složení obyvatelstva shrnuje přehledně Peter JORDAN, Methodik und Objektivität von Karten des nationalen/ethnischen Bewusstseins, in: Osteuropa kartiert (jako pozn. 8), s. 175–185.

¹⁰⁶ Jaroslav RYŠAVÝ, Republika československá, Brno: Vydavatelství odbor ÚSJU, 1936.

¹⁰⁷ J. HAVRÁNEK, Čechy (jako pozn. 99).

¹⁰⁸ K. ŘÍHA, Národnostní mapa západních a jižních Čech (jako pozn. 99); TÝŽ, Národnostní mapa severní Moravy podle úředního sčítání v r. 1930, Olomouc: Národní jednotka pro sev.-vých. Moravu, 1935; TÝŽ, Národnostní mapa severních a východních Čech podle úředního sčítání v r. 1930, Žatec: České muzeum, 1935; TÝŽ, Národnostní mapa jižní Moravy podle úředního sčítání v r. 1930, Brno: Národní jednotka pro jihozápadní Moravu, 1937.

¹⁰⁹ F. MACHÁT, Československá republika (jako pozn. 50).

¹¹⁰ František MACHÁT, Československá Republik, Praha Smíchov: V. Neubert a synové, [cca 1928–1935]. Československé státní orgány vyžadovaly, aby byl německý název země psán podle českého vzoru. Srov. Mirek NĚMEC, Der Umgang mit Sprachenvielfalt und Multikulturalität: Geschichtsatlanten im Schulunterricht der Tschechoslowakei in der Zwischenkriegszeit, in: Kampf der Karten (jako pozn. 42), s. 182–199, zde s. 192, pozn. 34.

Národnostní situace v největších městech byla navíc znázorněna pomocí kruhových diagramů.¹¹¹ Tato mapa ovšem poněkud stranila českému pohledu v tom, že zvolené zobrazení reprodukovalo tezi o dvou oblastech českých zemí, smíšených a etnicky českých.

Nacistické propagandistické národnostní mapy vydávané v Berlíně se vrátily k řadě nesmyslných tvrzení z doby před rokem 1900 či dokonce 1848. Čechy osídlené Mostecko je znovu zobrazováno jako malý ostrov¹¹² a za německé oblasti jsou označována také území s jednoznačnou převahou českojazyčného obyvatelstva: Německý Brod, Jindřichův Hradec nebo Polička. Svitavský ostrov v jejím pojetí dělí od německého území jen velice tenká linka. V rámci etnicky českého území vidí mapa ještě území smíšené, což označuje šrafováním, ovšem nevyskytuje se popiska, co toto šrafování znamená. Je pozoruhodné, že šrafované úseky tvoří dva pásy napříč Moravou spojující Rakousko se Slezskem, čímž se mapa v náznavu vrátila ke 120 let starému schématu Oetzlovu.¹¹³ Další mapa vydaná v roce 1938 v Berlíně¹¹⁴ jde ještě dále a pomocí barevných odstínů je ze Svitavska už zase poloostrov jako před padesáti lety, české osídlení na Mostecku už zase neexistuje a znovu se objevuje německý budějovický ostrov. Navíc je na této mapě etnicky české území zmenšeno o skupinu nazvanou „moravští Slováci“ (*Mährische Slowaken*), sídlící od Břeclavi po Zlín. Vrcholem nacistických manipulací je ale mapka zobrazující všechny evropské Němce uveřejněná v syntéze německých dějin zachycující státní hranice před březnem 1939, na níž se znovu objevuje budějovický ostrov, německé osídlení Prahy, ale zcela zmizely české (polo)ostrovy na Mostecku, nebo na severní Moravě, ba dokonce zmizeli Lužičtí Srbové.¹¹⁵ V Říši podle této mapy nežije ani jeden Čech ba ani Slovan.

Krátce po Mnichovu se objevilo také několik map zdůrazňujících existenci české menšiny, která se ocitla v Německé říši. Pro účely obrany zájmů pomnichovského Československa na mezinárodním poli vznikla v říjnu 1938 mapa ve francouzštině, která zachycovala české osídlení bezprostředně se nacházející za novými hranicemi (zejména Opavsko a Zábřežsko) a měla být patrně východiskem požadavku revize hra-

¹¹¹ Národnostní mapa Československé republiky dle sčítání lidu z r. 1930, Praha: Vojenský zeměpisný ústav, 1938.

¹¹² Nationalitäten in der Tschecho-Slowakei: Übersichtskarte des Deutschen Verlages, Berlin: Deutscher Verlag, 1938. Podobně: Übersitskarte vom Gebiet der Sudetendeutsche und von der Tschecho-Slowakei, Berlin: Heimatliche Kultur Willy Holz, 1938.

¹¹³ F. A. OETZEL, Völkerkarte von Europa (jako pozn. 13).

¹¹⁴ Volksgruppen in der Tschechoslowakei, [S.l.: s.n., 1938].

¹¹⁵ Das deutsche Sprachgebiet in Europa, in: Richard SUCHENWIRTH, Deutsche Geschichte von der germanischen Vorzeit bis zur Gegenwart, Leipzig 1939.

nic, aby probíhaly alespoň trochu více ku prospěchu Čechů.¹¹⁶ Záhy se ale ukázalo, že územní ztráty a tedy i počty Čechů začleněných do Říše budou ještě větší, neboť si Německo vynutilo ještě další územní ústupky. Jedinou německou mapou zobrazující korektně srovnání pomnichovské státní hranice a etnického osídlení bylo nové vydání mapy Winklerovy¹¹⁷ z roku 1938,¹¹⁸ do níž byla zakreslena perem pomnichovská státní hranice, avšak mapa nebyla pravděpodobně určena ke zveřejnění. Z mapy bylo dostatečně patrné, že se v Říši ocitla poměrně rozsáhlá etnický česká území: Mostecko, Podkrkonoší, Zábřežsko a Opavsko. Mapa se ale nezabývala zjišťováním etnicity území připojených k ČSR po Versailleské konferenci (Vitorazsko, Valticko, Hlučínsko) a pokládala je za automaticky náležející k Německé říši.

Za rámeček článku jde **zobrazování bývalé etnické linie v historické paměti po roce 1945** (zejména v dějepisných atlasech, ale i dalších dokumentech). Můžeme jenom zmínit, že v prostředí sudetoněmeckých vyhnanců/odsunutých byla bývalá jazyková hranice zdrojem hrdosti na minulou slávu a byla předmětem častých zobrazení na pohlednicích a v publikacích. Mapa Sudet jako území mezi historickou hranicí Čech a Moravy a etnickou česko-německou hranicí se stala jedním z nejčastěji využívaných symbolů sudetoněmecké ikonografie.¹¹⁹ V sudetoněmecké historické paměti je ale kuriózně za tuto jazykovou linii považován její průběh z konce 19. století a nikoli z meziválečné doby (např. na ní chybí česky mluvící obyvatelstvo Mostecka). Naopak české poválečné prostředí na existenci bývalé jazykové linie rádo zapomínalo, stejně jako na skutečnost, že téměř třetinu obyvatel českých zemí tvořilo do roku 1945 německé obyvatelstvo. V dějepisných atlasech se proto zobrazování národnostní linie objevuje většinou až na mapách pojednávajících o době první Československé republiky a nikoli na mapách věnovaných předchozím staletím. Pokud je německé osídlení českých zemí zmiňováno i ve vztahu ke starším dějinám, je tak činěno jen velmi okrajově a způsobem naznačujícím, že německé osídlení českých zemí byl fenomén poměrně pozdní a spíše marginální.¹²⁰ Pokud je německé osídlení meziválečné ČSR zobrazováno, děje se tak pomocí bodů symbolizujících obce, a nikoli pomocí jazykové hrani-

¹¹⁶ Les frontières ethnographiques réelles dans les provinces de Bohême et de Moravie-Silésie, Praha: Vojenský zeměpisný ústav, 1938.

¹¹⁷ E. WINKLER, Nationalitätenkarte der Sudetenländer (jako pozn. 96).

¹¹⁸ Die Siedlungsgebiete der Deutschen in der Tschechoslowakei unter Mitverwendung der ausschliesslich nach amtlichen Quellen auf Grund der Volkszählungsergebnisse vom 1. Dezember 1930 bearbeiteten Nationalitätenkarte von Erwin Winkler, in: Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 2, 1938, příloha.

¹¹⁹ Erhard J. KNOBLICH, Sudetenland in 144 Bildern, Würzburg 2002.

¹²⁰ Školní atlas československých dějin, Praha 1971, s. 19. Mapa „*Hospodářské a sociální následky třicetileté války*“ zachycuje tenkou linií kategorií „*národnostní hranice v době největší německé expanse*“ ale je nepřesná v tom, že tento okamžik klade do poloviny 17. století a nikoli do konce 18. století a že za etnický české oblasti označuje území tehdy prokazatelně německojazyčná,

ce.¹²¹ Teprve po roce 1989 přichází návrat povědomí o německé minulosti pohraničí stejně jako o bývalé jazykové hranici, ačkoli dosud neexistuje např. turistická mapa nebo webová aplikace, z níž by bylo možno zjistit předválečné národnostní poměry a průběh jazykové hranice. (Takováto aplikace byla dosud vytvořena jen pro bývalou hranici protektorátní.¹²²) Máme nicméně k dispozici alespoň schematickou interaktivní mapu zobrazující národnostní poměry v jednotlivých soudních okresech v meziválečném období.¹²³

Podoby manipulace na mapách s národnostní tematikou

Manipulace objevující se v mapách znázorňujících česko-německou jazykovou hranici v 19. a první polovině 20. století mívaly řadu podob (výrazových prostředků).¹²⁴ Přítom – a to je příznačné – na samém počátku úvah o možném záměrném zkreslování a překrucování údajů je třeba zdůraznit, že drtivou většinu sledovaných map **nelze označit za vyložene lživé**. Za výjimku je možno považovat některé mapy vzniklé v období tzv. Jara národů, Pařížské mírové konference a mapy nacistické. U ostatních map tvůrci zpravidla používali korektní statistická data a standardní metody kartografického znázornění. Přesto lze označit většinu map za více či méně manipulační

např. Mostecko, okolí Stříbra, šumavské podhůří nebo Svitavsko. Tento atlas nezobrazuje německé osídlení českých zemí ani v 19. století, ani v době meziválečného Československa.

¹²¹ Dějepisný atlas pro 7. ročník, Praha 1983, s. 20.

¹²² Jiří NENUTIL – Martin VÁŇA – Lukáš FUNK, Územní ztráty Československa po Mnichovské dohodě na území dnešní ČR (Německý zábor), online: <https://fpr.zcu.cz/kpd/mapy/uzemni-zraty.html> [cit. 5. 6. 2020].

¹²³ Urbánní a regionální laboratoř (Výzkumný tým Přírodovědecké fakulty UK), projekt Historický GIS, Interaktivní mapa obyvatelstva 1921–2011, online: <http://www.historickygis.cz/aplikace/mapa.html> [cit. 5. 6. 2020]. V rámci vznikajícího webového portálu Český historický atlas bude zpřístupněna interaktivní mapa znázorňující národnostní strukturu českých zemí dle politických okresů na základě sčítání z roku 1930. Mapa s názvem Národnostní struktura českých zemí k roku 1935 byla vytvořena s využitím národnostní mapy z Atlasu Republiky československé, srov. Národnostní mapa, č. 17, in: Atlas Republiky československé = Atlas de la République tchécoslovaque, ed. Jaroslav Pantoflíček, Praha 1935. Portál Český historický atlas bude přístupný od konce roku 2020 na adrese www.ceskyhistorickyatlas.cz.

¹²⁴ V obecné rovině se problematice objektivit národnostních map věnuje např. P. JORDAN, Methodik und Objektivität (jako pozn. 105). Ve svém článku se zabývá objektivitou statistických údajů, výhodami a nevýhodami jednotlivých metod kartografického znázornění národnostního složení obyvatelstva a použitím barev v tomto žánru map. Manipulací v národnostních mapách se zabývá Joshua Hagen, který se zaměřil na oblast tzv. Polského koridoru v meziválečném období – srov. J. HAGEN, Mapping the Polish Corridor (jako pozn. 2).

v tom, jak byla tato data interpretována, vytvářením škál, použitým názvoslovím nebo pojmenováním mapových znaků.

Statistická data a škálování. Předpokladem pro podrobnější zachycení národnostních poměrů a možnosti přesnějšího vymezení národnostně homogenních a smíšených oblastí na mapách byla především existence kvalitních statistických dat, z nichž mohli kartografové při tvorbě národnostních map vycházet. Pro oblast českých zemí máme k dispozici od 80. let 19. století podrobné údaje ze sčítání lidu (1880, 1890, 1900, 1910, 1921 a 1930).¹²⁵ Až do této doby se na mapách setkáváme převážně pouze s rozdělením na německé a české oblasti. Výjimku tvoří Berghausova mapa z roku 1849,¹²⁶ která je prvním pokusem alespoň rámcově vyznačit jazykově smíšené oblasti, Böckhova národnostní mapa Pruska (1864)¹²⁷ a především tři demografické práce rakouského statistika Adolfa Fickera, jejichž součástí jsou národnostní mapy (1860, 1864, 1869).¹²⁸ Fickerovy mapy je možno rovněž označit za první, které používají procentuální škálování na základě regionů – krajů v případě map znázorňujících celou monarchii (1860, 1869)¹²⁹ a okresů u map zobrazujících pouze Čechy (1864).¹³⁰ Další specifikum jeho map tkví v tom, že nepoužívají kontinuální procentuální škálu – mezi jednotlivými stupni jsou mezery.¹³¹

Od 80. let se na mapách české i německo-rakouské provenience procentuální škály klasifikující oblasti podle podílů zde žijících Čechů a Němců začínají objevovat častěji. Vhodně zvolené členění škály umožňovalo autorům na první pohled nepřiliš nápadné manipulace, jejímž výsledkem však mohly být poměrně zásadní změny v cel-

¹²⁵ Srov. Petr KADLEC – Pavel KLADIWA – Dan GAWRECKI – Andrea POKLUDOVÁ – Petr POPELKA, *Národnostní statistika v českých zemích 1800–1930: mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace I–II*, Praha 2016.

¹²⁶ H. K. BERGHAUS, *Ethnographische Karte vom Österreich. Kaiserstaat* (jako pozn. 60).

¹²⁷ R. BÖCKH, *Sprachkarte vom Preussischen Staat* (jako pozn. 28). Rozlišuje oblasti s převažujícím německým nebo slovanským obyvatelstvem, které dále škáluje na oblasti s více než 4/5 nebo 3/5 podílem obyvatelstva daného etnika, a oblasti smíšené.

¹²⁸ A. FICKER, *Bevölkerung der Österreichischen Monarchie* (jako pozn. 70); TÝŽ, *Die Bevölkerung des Königreichs Böhmen in ihren wichtigsten statistischen Verhältnissen*, Wien; Olmütz [sic!] 1864; TÝŽ, *Die Völkerstämme der österreichisch-ungarischen Monarchie, ihre Gebiete, Gränzen und Inseln*, Wien 1869. Fickerovy mapy vycházely z výsledků sčítání z 31. října 1857.

¹²⁹ Přestože kraje jako správní celky byly v Čechách zrušeny v roce 1862 (na Moravě a ve Slezsku již 1860), Ficker se k nim ve svém díle z roku 1869 opět vrací, neboť byly bezpochyby lépe porovnatelné s administrativním členěním zbytku monarchie (např. uherskými komitáty), než politické okresy.

¹³⁰ A. FICKER, *Die Bevölkerung des Königreichs Böhmen* (jako pozn. 128).

¹³¹ Tyto nekontinuální škály nacházíme na jeho mapách z let 1864 a 1869. Např. mapa č. III. *Deutsche Bevölkerung Böhmens* rozlišuje následující stupně: über 99 %, 99–88 %, 80–71 %, 58–34 %, 25–12 %, 9–1 % – srov. A. FICKER, *Bevölkerung des Königreichs Böhmen* (jako pozn. 128).

kovém vyznění mapy ve prospěch určitého etnika. V tomto smyslu lze rozlišovat **korrektní symetrické škály** (stejná procenta na obě strany) a **nekorektní asymetrické škály** (nestejná procenta na obě strany). Jako příklad nevyvážené barevné škály je možno uvést Šubrtovu a Hoškovu *Národnostní mapu severozápadních Čech* (1908),¹³² kde ze sedmi stupňů barevné škály jsou první tři a poslední stupeň po 10 %, zatímco prostřední tři stupně po 20 % (srov. obr. č. 3).

Obr. č. 3. Ukázka asymetrické barevné škály. J. ŠUBRT – V. HOŠEK, Podrobná národnostní mapa Severozápadních Čech, Most: Severočeské menšinové knihkupectví a nakladatelství (O. J. Bukač), 1908. – Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, sign. MAP E 38. Sken VÚGTK Zdíby.

Důležité bylo rovněž zvolené procentuální rozmezí jednotlivých stupňů škály, kdy příliš úzce nebo naopak příliš široce vymezené stupně nebo jejich kombinace také mohly pomoci ovlivnit výsledný efekt mapy. Dále je třeba zmínit použité barvy (případně šrafování), a to zejména při vyznačování národnostně smíšených oblastí. Běžněji se setkáváme s tím, že pro tato „sporná území“ byl použit odstín podobný barvě národnostně homogenních oblastí, který s nimi v některých případech téměř splýval, existují však i mapy znázorňující naopak tyto oblasti barvami výrazně kontrastními. Příkladem, který v sobě spojuje dva posledně zmíněné typy naznačených manipulací s procentuální škálou, je *Přehledná mapa Království českého* (1896)¹³³ Jana Eduarda Wagnera vytvořená na základě sčítání lidu z roku 1890. Používá šest škál – 100–95 %, 95–90 %, 90–50 %, 50–10 %, 10–5 %, 5–0 %. Zatímco území s německou většinou byla barevně důrazně odstupňována (oranžová 50–90 % Němců, zelená 90–95 % Němců, žlutá 95–100 % Němců), oblasti s českou většinou (95–50 % Čechů)

¹³² Jeronym ŠUBRT – V. HOŠEK, Podrobná národnostní mapa Severozápadních Čech, Most: nákladem Severočeského menšinového knihkupectví a nakladatelství (O. J. Bukač), 1908.

¹³³ Jan Eduard WAGNER, *Přehledná mapa Království českého*: obsahující 2 500 udání distancí v kilometrech, které vzdálenost jednoho místa k druhému až na jednu desetinu kilometru naznačují, rozhraní národopisné, na základě sčítání lidu z roku 1890, veškerá města, městyse, 2 300 vesnic, železnice, silnice a cesty, Praha: F. Kytka, 1896.

byly pojaty jako světle modré a tmavě modré. Pouze území s 95–100 % Čechů bylo znázorněno jinou barvou (růžovou). Také velikost jednotlivých stupňů je pozoruhodná. Zatímco pětiprocentní kroky jsou příliš malé, kroky 90–50 % naopak příliš velké. Nicméně díky tomu, že hranice čistě německých území byla stanovena na 90 %, bylo možno Němcům upřít jihlavský ostrov, vyznačený na této mapě oranžovou barvou, takže nebyl příliš odlišitelný od růžového českého území. Naopak území s českou většinou 95–50 % nebylo třeba dávat do podobné barvy jako území zcela česká (95–100 %), neboť ležela často uprostřed německých území, takže nebylo nutno jejich pomocí zvětšovat čistě české území, ale naopak silně kontrastovala s německým osídlením. Celkový dojem je, že české území je homogenní, patří k němu i oranžové (kde ovšem měli Němci většinu) a naopak německé území je barevně rozdrobené. Mapa je tedy vysoce manipulativní.¹³⁴

Čeští autoři vyjadřovali před rokem 1918 nespokojenost s daty z oficiálních sčítání lidu, která zjišťovala národnost na základě tzv. obcovací řeči. Po roce 1918 zase zaznívala nespokojenost od autorů německých.¹³⁵ Se stížnostmi na nesprávnost těchto údajů je možné se ve více či méně explicitních narážkách setkat i v kartografickém materiálu, a to nejen v jejich textových úvodech ale i v mapách samotných.¹³⁶ Nesouhlas s oficiálními statistikami postupně vyústil v **provádění soukromých sčítání**. První proběhla spojeným úsilím Národní jednoty pošumavské a Národní jednoty severočeské už v 90. letech 19. století v reakci na sčítání z roku 1890. Pro české etnikum příznivější výsledky pak byly porovnávány s oficiální statistikou.¹³⁷ V období 1900–1918 proběhlo mnoho soukromých sčítání na úrovni obcí i větších oblastí, nejprůpracovanější a nejlépe organizovaná byla ta, která byla pořádána již zmíněnými Národními

¹³⁴ Podobnými mapami s takto kontrastně vyznačenými národnostně smíšenými oblastmi jsou např. Šubrtova a Hoškova Národnostní mapa severozápadních Čech (jako pozn. 132) nebo Rauchbergova Sprachenkarte von Böhmen (jako pozn. 82).

¹³⁵ P. KADLEC – P. KLADIWA – D. GAWRECKI – A. POKLUDOVÁ – P. POPELKA, Národnostní statistika v českých zemích 1800–1930 (jako pozn. 125), s. 182.

¹³⁶ Například Lindnerova národnostní mapa z roku 1910, vydaná jako „*dodatečná informace k Posudku Národní rady české o vládních osnovách Bienerthových z 3. února 1909*“, na několika místech odkazuje na nepříznivost výsledků sčítání z roku 1900 pro českou národnost: „*Použito zde bylo vesměs výsledků úředního sčítání lidu 1900, značně nesprávného ve prospěch Čechů.*“ Uvádí také, že ve Vidni žije čtyřikrát více Čechů, než je uvedeno v oficiálních statistikách, a že L. Niederle odhaduje celkový počet Čechů (bez Slováků) v monarchii na 7 milionů. Srov. Hugo LINDNER, Národnostní mapa zemí koruny české Čech, Moravy a Slezska: poměr Čechů (ve Slezsku Čechů a Poláků) k Němcům v jednotlivých politických okresech, Praha: nákladem Národní rady české, 1910.

¹³⁷ Výsledkem prvního soukromého cenzu se stala publikace vydaná Národní jednotou pošumavskou pod názvem Statistika českých menšin v království Českém: zvláštní otisk z České stráže, kalendáře českých menšin, Praha 1893. Ke sčítání roku 1900 Antonín HUBKA, Soukromé sčítání lidu roku 1900 a Gautschovy volební předlohy, Praha 1906.

mi jednotami a Národní radou českou.¹³⁸ Jedním z prostředků konfrontace soukromých a oficiálních údajů se staly i mapy. Typickým příkladem je mapa-pohlednice vydaná Národní jednotou severočeskou, kde se celkové výsledky soukromého sčítání liší v porovnání s oficiálním censem v řádu desítek tisíc obyvatel.¹³⁹ V podobném duchu se nese mapa z roku 1910 srovnávající oficiální sčítání z téhož roku se soukromým sčítáním provedeným jihočeskou a severočeskou sčítací komisí při Národní radě české.¹⁴⁰ Z kartografického hlediska je nejpropracovanější Šubrtova a Hoškova národnostní mapa severozápadních Čech z roku 1908 vypracovaná „dle skutečných poměrů“, která ignoruje výsledky oficiálního cenzu z roku 1900 a využívá údajů získaných od Národní jednoty severočeské a dalších českých spolků.¹⁴¹ Většina českých autorů národnostních map až do konce monarchie ale používala údaje oficiální rakouské statistiky a nikoli údaje ze soukromých sčítání.

Po roce 1918 se objevily mapy sledující změny v národnostním složení obyvatelstva. Příkladem z českého prostředí je mapa vzniklá v souvislosti se sčítáním lidu z roku 1921 sledující úbytek nebo přírůstek obyvatelstva „národnosti československé“ mezi lety 1911 a 1921,¹⁴² a především pak národnostní mapa z Atlasu Republiky československé (1935), která změny v různých obdobích sleduje na pěti doplňkových mapkách.¹⁴³ Změny v národnostním složení okresů v letech 1880 a 1930 zkoumá i mapa Říhova (1937).¹⁴⁴ Z německojazyčného prostředí vzešly v polovině 30. let 20. století dvě mapy srovnávající národnostní poměry v severních a severozápadních Čechách v letech 1880 a 1930.¹⁴⁵ Mapy zachycují postupné pronikání českého etnika

¹³⁸ Problematice soukromých sčítání obyvatelstva v českých zemích před rokem 1918 se věnuje P. KADLEC – P. KLADIWA – D. GAWRECKI – A. POKLUDOVÁ – P. POPELKA, Národnostní statistika v českých zemích 1800–1930 (jako pozn. 125), s. 207–214.

¹³⁹ Pohlednice *Přispějte Národní jednotě severočeské*, [S.l.]: Národní jednotka severočeská, [cca 1900–1918]. Za laskavé poskytnutí ze soukromé sbírky děkujeme dr. Tomáši Grimovi.

¹⁴⁰ Národnostní mapka království Českého dle politických a soudních okresů 1910, Praha: Národní rada česká, 1910.

¹⁴¹ J. ŠUBRT – V. HOŠEK, Podrobná národnostní mapa Severozápadních Čech (jako pozn. 132).

¹⁴² Sčítání lidu, list 4. Přírůstek, resp. úbytek Čechoslováků, Praha: Vojenský zeměpisný ústav, 1921.

¹⁴³ Obsahuje mapky Čechoslováci v letech 1880–1910, Čechoslováci v letech 1910–1921, Čechoslováci v letech 1921–1930, Němci v letech 1921–1930, Maďaři v letech 1921–1930. Srov. Národnostní mapa (jako pozn. 123).

¹⁴⁴ K. ŘÍHA, Národnostní mapa jižní Moravy (jako pozn. 108).

¹⁴⁵ Die Verschiebung der nationalen Schichtung der Bevölkerung in Nordböhmen von 1880 bis 1930, Prag: Deutscher Kulturverband, [po 1934]; Die Verschiebung der nationalen Schichtung der Bevölkerung in Nordwest-Böhmen von 1880 bis 1930, Prag: Deutscher Kulturverband, [po 1934].

do původně čistě německých oblastí, patrné je to zejména u map srovnávacích vývoj mezi lety 1880 a 1930. Do tohoto žánru lze zařadit i dějepisné národnostní mapy, které vývoj národnostní problematiky sledují v delším časovém horizontu, zpravidla od středověku. Jejich cílem bylo ukázat postupnou germanizaci českého území v minulosti.¹⁴⁶

Pro národopisné mapy je zcela zásadní otázka **definování a pojmenování jednotlivých znázorněných etnik**. Ve sledovaném období došlo v tomto směru k výraznému posunu v pohledu na etnicitu obyvatelstva českých zemí a později obyvatelstva Československa, a to na straně české i německé. I v tomto případě platí, že vnímání a prezentace této problematiky se v kartografické produkci obou stran poměrně výrazně lišily. Znázorňování etnicity na mapách je tudíž možno chápat jako další účinný způsob záměrné manipulace.

Zatímco do roku 1848 se na českojazyčných mapách setkáváme s členěním na Čechy a Moravany, po roce 1848 Moravané z českých národnostních map mizí a jsou tu jen Češi. Vývoj této tendence lze dobře sledovat na Šafaříkových mapách. Na přelomu 30. a 40. let používá pro zde žijící etnikum označení „*Čechové a Moravané*“.¹⁴⁷ Naopak na pozdější národnostní mapě rakouské monarchie agitující za práva malých slovanských národů žijících v tomto celku, která byla vydána záhy po revolučních událostech v roce 1848, je již celé etnický české území Čech a Moravy obýváno pouze Čechy a o Moravanech je zmínka jen v doprovodné tabulce.¹⁴⁸ Navíc je třeba upozornit, že Šafařík již vnímá Čechy a Slováky v rámci západních Slovanů jako jedno etnikum se dvěma kmeny, což se odráží v legendách jeho map.¹⁴⁹

Moravané se poté až do zániku monarchie na českojazyčných mapách nevyskytují. Čeští autoři neměli ani snahu členit obyvatelstvo Moravy na další subetnika. V rámci českých zemí jsou tedy nadále rozlišování už jen Češi, Němci a Poláci.¹⁵⁰ Výjimky tvoří Šemberova mapa Moravy (1863), která kromě rozhraní mezi těmito třemi národnostmi sleduje rovněž „*rozhraní nářečí a různorečí českoslovanských*“¹⁵¹

¹⁴⁶ Již počátkem 20. století vyšla v časopise Třebízský Národnostní mapa Čech z r. 1420, 1620 a 1900, in: Třebízský II, 1905?, příl. č. 12; dále např. Jan KAPRAS – Jan HOCKE, Mapa poměňování zemí českých, [Praha: s.n., cca 1919].

¹⁴⁷ P. J. ŠAFAŘÍK, Ethnografická mappa (jako pozn. 19); TÝŽ, Slovanský zeměvid (jako pozn. 20).

¹⁴⁸ Národní zeměvid Rakouské říše dle Šafaříka, Olomouc: Helcelet a Hanuš, 1849.

¹⁴⁹ P. J. ŠAFAŘÍK, Ethnografická mappa (jako pozn. 19); TÝŽ, Slovanský zeměvid (jako pozn. 20). Naopak mapa z roku 1849 jednou barvou znázorňuje Slovanů a v legendě uvádí Čechy a Moravany od Slovanů oddělené – srov. Národní zeměvid Rakouské říše (jako pozn. 148).

¹⁵⁰ Např. A. STUDNIČKA, Čechy, Morava a Slezsko (jako pozn. 75); Josef NOVÁK, Národnost zemí české koruny, in: František HRNČÍŘ, Země české koruny, Nymburk 1913.

¹⁵¹ A. V. ŠEMBERA, Mapa země moravské s částmi pohraničními Slezska, Čech, Rakous i Uher (jako pozn. 73).

a Kořistkova mapa Moravy a Slezska (1861), která je však německojazyčná a i svým pojetím má blíže k produkci rakouské než české. Obyvatelstvo rozlišuje na Němce a Slovany, které dále dělí na menší etnografické skupiny. Označení Moravané však nepoužívá.¹⁵²

Mapy zachycující větší území vnímají podobně jako Šafařík Čechy a Slováky jako jednu národnost a znázorňují je jednou barvou – v legendě jsou nazýváni „*Češi* (případně *Čechové*) a *Slováci*“.¹⁵³ Výjimku tvoří dvě mapy z počátku 20. století, Machátova a Niederleho, znázorňující Čechy a Slováky jako dva samostatné národy.¹⁵⁴

Koncem 19. století začíná „československá idea“ ještě více silit. Na českých mapách se objevuje **společné označení pro Čechy a Slováky – *Čechoslované***. Poprvé se vyskytuje na *Železniční a národopisné mapě Zemí koruny české* (1899) a použito bylo i v následujícím vydání a dalších derivátech této mapy.¹⁵⁵ V posledních letech existence rakousko-uherské monarchie vychází Boháčova a Trávníčkova mapa, která toto označení pro Čechy a Slováky používá již přímo v názvu mapy – *Země národa československého*.¹⁵⁶ Nutno zdůraznit, že pojem *Čechoslované* je výlučným fenoménem jazykově českých map, na německých se nevyskytuje. V textu se s ním však setkáváme u Adolfa Fickera (1869).¹⁵⁷

Na mapách vytvářených českými autory poměrně dlouho absentovaly pokusy zachytit hranice dialektů, což kontrastovalo s německojazyčnými kartografy zachycujícími už od 20. let 19. století dialekty němčiny, případně od 20. do 60. let 19. století zobrazujícími Moravany jako rozdělené na subetnika. Již zmiňovaná německojazyčná Kořistkova mapa (1861) je zajímavá především tím, že reflektuje etnografické skupiny

¹⁵² Karel KORIŠKA, *Bevölkerungs-Karte von Mähren und Oest. Schlesien*, in: TÝŽ, *Die Markgrafschaft Mähren und das Herzogthum Schlesien in ihren geographischen Verhältnissen*, Olmütz 1861.

¹⁵³ Josef ERBEN, *Mapa slovanského světa*, Praha: Matice lidu, 1868; Jan Eduard WAGNER, *Říše rakousko-uherská*, Praha: Jaroslav Pospíšil, 1893.

¹⁵⁴ František MACHÁT, *Rakousko-Uhersko*, mapa národopisná, in: Ottův zeměpisný atlas, Praha [1910?]; Lubor NIEDERLE, *Národopisná mapa Slovanstva*, [Praha: Laichter, 1912].

¹⁵⁵ *Železniční a národopisná mapa Zemí koruny České*, in: Batovcův Příruční místopis Čech, Moravy a Slezska, Praha 1899. Další vydání vyšlo v roce 1904. Derivátem této mapy je pak *Mapa Zemí koruny české*, Praha: Julius Grégr, 1908, která vyšla jako příloha Kalendáře Národních listů a dále pod stejným názvem jako příloha kalendáře „Čechoslované“ na rok 1911 (jako pozn. 90).

¹⁵⁶ Antonín BOHÁČ – František TRÁVNÍČEK, *Země národa československého = Pays du peuple tchéco-slave = Das Gebiet des Čechoslawischen-Volkes*, Praha: Společnost Národopisného muzea, [cca 1913–1918?].

¹⁵⁷ Ficker používá ve svých statistických pracích pojmy „*Čecho-Slaven*“ a „*čechoslawische*“ (A. FICKER, *Die Völkerstämme der österreichisch-ungarischen Monarchie* (jako pozn. 128), s. 56).

českého i německého národa, jejich vymezení je však pouze rámcové.¹⁵⁸ Z map jazykově českých se dialekty češtiny poprvé objevují na Šemberově mapě (1863), kde jsou však vymezeny rovněž spíše orientačně.¹⁵⁹ Poté zachycuje hranice dialektů na Moravě až mapa Niederleho (1912), avšak schematicky a bez bližšího popisu.¹⁶⁰ Teprve mapa *Země národa československého*, vzniklá po roce 1913, podrobně mapuje nářečí českých zemí i Slovenska.¹⁶¹

Mapy německojazyčné pojmenovávají etnika v českých zemích odlišně. Až do 60. let 19. století rozlišují mezi Čechy, nazývanými buď *Tschechen* nebo *Böhmen*, a Moravany, zobrazovanými třemi způsoby: Buď pod jednotným označením *Maehrer*, nebo jako *Maehrer* rozpadající se do různých nářečí, nebo jako pouze jednotlivá nářečí. Nejstarší mapa z našeho souboru, mapa Moravy a Slezska Josepha Bayera (1818 a 1840), přináší na svou dobu neobvykle podrobné vymezení tzv. moravských kmenů („*genährte Grenzen der verschiedenen in Mähren wohnenden Völkerstämme*“), a to jak národnostně českých, tak německých.¹⁶² Mapa Oetzela (1821),¹⁶³ člení česky mluvící obyvatelstvo na *Böhmen* v Čechách a *Hanaken* a *Schlowaken* na Moravě. Také německojazyčné mapy Berghausovy z poloviny 19. století vidí na Moravě subetnika: Hanáky, Horáky¹⁶⁴ a také Valachy (které mylně považují za Rumuny, což tvrdí i v téže

¹⁵⁸ K. KOŘISTKA, Bevolkerungs-karte (jako pozn. 152). Národnostní obsah mapy přesaňuje zemskou hranici a je tudíž naznačen i v příhraničních oblastech okolních zemí. Autor Slovany dále člení na *Horaken*, *Hanaken*, *Slowaken*, *Walachen* a *Wasserpölen*; Němce na *Schönhengstler* v oblasti Svitavska, *Hochländer* a *Kuh-Ländler* v oblasti severní Moravy a Slezska a *Tayaner* v Podjí.

¹⁵⁹ A. V. ŠEMBERA, Mapa země moravské (jako pozn. 73). Autor na mapě zachycuje Valachy, Lachy, Hanáky, Blafáky, Charváty, Slováky a Zálesáky, a rovněž národopisné oblasti Malou Hanou, Podluží a Důbravu.

¹⁶⁰ L. NIEDERLE, Národopisná mapa Slovanstva (jako pozn. 154).

¹⁶¹ A. BOHÁČ – F. TRÁVNÍČEK, Země národa československého (jako pozn. 156).

¹⁶² Joseph BAYER, Karte des Maehr. Schles. Gouvernements (jako pozn. 12); TÝŽ, Verbeserte und vermehrte Ausgabe der Karte des Maehr. Schles. Gouvernements, [Wien: s.n.], 1840. Na severní Moravě a ve Slezsku rozlišuje jako svébytné etnografické skupiny *Schönhengstler* (oblast Hřebečska), *Böhmische Maehrer*, *Deutsche Gesenk Bewohner oder Hochlaender*, *Das Kuhlaend-schen* a *Polaken*. Na Vysočině uvádí *Horaken* oder *Böhmische Maehrer*, kolem toku Dyje *Tayaner* oder *Österreichisch Deutsche*. Na střední Moravu umísťuje *Hannaken* a v rámci nich *Zabecaken*, na jižní Moravě *Slowaken*, *Podlužaken*, *Zalesaken* a *Walachen*. Reflektuje i drobné enklávy jiných etnik – tzv. Moravské Chorvaty/Charváty (*Croaten*) poblíž Mikulova, dvě lokality Švédů (*Schweden*) jižně od Brna a Vyškova a drobnou enklávu Lotrinčanů (*Lothringer*) u Cejkovic.

¹⁶³ F. A. OETZEL, Völkerkarte von Europa (jako pozn. 13).

¹⁶⁴ H. K. BERGHAUS, Ethnographische Karte der Österreichischen Monarchie (jako pozn. 18); TÝŽ, Deutschland, Niederlande, Belgien und Schweiz: National-, Sprach-, Dialect- Verschiedenheit, in: Physikalischer Atlas. Zweiter Band, Gotha: Justus Perthes, 1852 (na mapovém listu je uvedena datace 1848); TÝŽ, Ethnographische Karte vom Österreich. Kaiserstaat (jako pozn. 60).

době publikované rakouské mapy Raffelspergerovy¹⁶⁵). Jinak precizní Berghausova národnostní mapa rakouské monarchie (1846)¹⁶⁶ umísťuje na českomoravském pomezí Slováky, kteří tak tvoří klín mezi Čechy a Moravy. Zdroj této informace není jasný, přímo v mapě se odkazuje na práce Bernhardiho a Šafaříka, kteří však ve svých mapách žádný takový údaj neuvádějí. Slováci v téže oblasti se objevují i na další Berghausově mapě z roku 1848.¹⁶⁷ Na této mapě jsou na území Moravy navíc rozlišeni Valaši a Hanáci, ovšem z hlediska použitého písma jen jako subetnika Moravanů, zatímco Slováky na českomoravském pomezí vnímá jako rovnocenné s Čechy a Moravy. Kiepert (1848) píše název českého etnika kapitálkami (*TSCHECHEN*), zatímco jejich subetnika píše malými písmeny (*Moraven u. Hanaken*).¹⁶⁸ Mahlmann (1857) vnímá Moravy jako subetnikum Čechů a ještě je dále člení na Horáky, Hanáky a Valachy.¹⁶⁹ Naposledy se s Moravy jako národností setkáváme na doplňkové mapce k mapě rakouské monarchie z roku 1863.¹⁷⁰ Členění obyvatel Moravy na subetnika se později objevilo už jen jednou, na Nabertově mapě rozšíření Němců v Evropě vydané krátce po roce 1890, která rozlišuje Horáky, Hanáky a Valachy jako subetnika Čechů.¹⁷¹

Němečtí kartografové se také lišili od českých ve způsobu označování Čechů a Slováků. Na nejstarších mapách znázorňujících středoevropský region jsou Češi a Slováci zpravidla zobrazeni pouze jako součást Slovanů,¹⁷² případně západních¹⁷³ či

¹⁶⁵ Völker-, Telegraf- und Eisenbahn- Karte des Kaiserthumes Österreich (jako pozn. 56); Neueste Völker-, Telegraf- und Eisenbahn- Karte des Kaiserthumes Österreich (jako pozn. 56). Berghaus ovšem tento omyl ve svém atlase vydaném v roce 1852 napravil a Valaši se v něm již nevyskytují – srov. H. K. BERGHAUS, Deutschland, Niederlande, Belgien und Schweiz (jako pozn. 164).

¹⁶⁶ H. K. BERGHAUS, Ethnographische Karte der Österreichischen Monarchie (jako pozn. 18).

¹⁶⁷ H. K. BERGHAUS, Deutschland, Niederlande, Belgien und Schweiz (jako pozn. 164).

¹⁶⁸ H. KIEPERT, Nationalitäts-Karte von Deutschland (jako pozn. 61).

¹⁶⁹ H. MAHLMANN, Politisch-statistische Karte vom österreichischen Staate, Berlin: Dietrich Reimer, 1857.

¹⁷⁰ Hermann BERGHAUS – Friedrich von STÜLPNAGEL – August PETERMANN, Der Österreichische Kaiserstaat, Gotha: Justus Perthes, 1863.

¹⁷¹ Heinrich NABERT, Verbreitung der Deutschen in Europa: nach österreichischen, russischen, preussischen, sächsischen, schweizerischen und belgischen amtlichen Quellen: sowie nach eigenen Untersuchungen in den Jahren 1844, 48, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, Glogau: Carl Flemming, [krátce po 1890].

¹⁷² F. A. OETZEL, Völkerkarte von Europa (jako pozn. 13); K. BERNHARDI, Sprachkarte von Deutschland (jako pozn. 21).

¹⁷³ H. KIEPERT, Nationalitäts-Karte von Deutschland (jako pozn. 61).

severních Slovanů.¹⁷⁴ Pojímání Čechů a Slováků jako jednotného národa se objevuje velmi brzy, poprvé na Berghausově mapě (1846), kde Čechy, Moravu i Slovensko obývají *Tschechen*, kteří se dále člení na *Tschechen*, *Moraver* a *Slowaken*.¹⁷⁵ Podobně vnímá Čechy a Slováky Mahlmann (1857), který v rámci západních Slovanů identifikuje *Czechischer Stamm* sestávající ze dvou částí – Čechů s Moravany a Slováků.¹⁷⁶ Mapa z Perthesova nakladatelství (1863) vidí Čechy, Moravany a Slováky jako jednu etnickou skupinu (v legendě jako „*Čechen, Mähren, Slowaken*“ (sic!)).¹⁷⁷ O pár let mladší národnostní mapka Evropy z téhož nakladatelství (1871) nastiňuje situaci o poznání jednodušeji – celé území českých zemí i Slovenska obývají „*Tschechen*“ (ve vysvětlivkách označeni jako „*Tschechen &c.*“).¹⁷⁸

Od 80. let 19. století považuje většina německých map Čechy a Slováky za dvě rovnocenné součásti jednoho etnika (*Tschechen und Slowaken*),¹⁷⁹ zatímco jejich znázornění jako dvou různých národů je spíše výjimečné.¹⁸⁰ Přesto existují některé drobné odchylky v názvosloví: Kiepert (1887) používá pojmenování „*TSCHECHEN mit Slowaken*“,¹⁸¹ mapa německých nářečí z Brockhausova atlasu (1894) zase národnostně české a slovenské oblasti označuje „*Czechisch-Slowakisch*“.¹⁸² Setkáváme se i s ojedí-

¹⁷⁴ A. FICKER, Die Völkerstämme der österreichisch-ungarischen Monarchie (jako pozn. 128), s. 56.

¹⁷⁵ H. K. BERGHAUS, Ethnographische Karte der Österreichischen Monarchie (jako pozn. 18). Totéž členění se objevuje na jeho pozdější mapě Ethnographische Karte vom Österreich. Kaiserstaat (jako pozn. 60).

¹⁷⁶ H. MAHLMANN, Politisch-statistische Karte (jako pozn. 169).

¹⁷⁷ H. BERGHAUS – F. v. STÜLPNAGEL – A. PETERMANN, Der Österreichische Kaiserstaat (jako pozn. 171).

¹⁷⁸ Friedrich von STÜLPNAGEL – Johann Christoph BÄR – August PETERMANN, Karte von Europa und dem Mittelländischen Meere, Gotha: Perthes, 1871.

¹⁷⁹ Např. Richard ANDREE, Sprachenkarte von Deutschland, in: Andree's Handatlas, Bielefeld und Leipzig 1881; H. NABERT, Verbreitung der Deutschen in Europa (jako pozn. 171); Österreich-Ungarn: Völker- und Staatenkarte, Leipzig: Mittelbach's Verlag, [1918?]; Rudolf MEYER, Völker- und Sprachenkarte von Österreich-Ungarn. Nr. 216 48. Nummer 1918 der Wöchentlichen Völkerkriegskarten 1914–1918 vorher Wöchentlichen Kriegsschauplatzkarte. 25. Nov. 1918, München: Graphia, 1918; Dietrich SCHÄFER, Karte der Länder und Völker Europas, Volkstum und Staatenbildung, Berlin: Reimer, 1916, 1917, 1918 (opakovaná vydání).

¹⁸⁰ Jediným příkladem v Německu vydané mapy mezi lety 1900–1914 zobrazující Čechy a Slováky jako dvě různá etnika je národnostní mapa střední Evropy v Andreeho atlasu (1904) Mitteleuropa: Völker und Sprachgebiete, in: Andree's Allgemeiner Handatlas, Bielefeld und Leipzig 1904.

¹⁸¹ H. KIEPERT, Übersichtskarte der Verbreitung der Deutschen in Europa (jako pozn. 86).

¹⁸² Karte der deutschen Mundarten, in: Brockhaus's Konversations-Lexikon, 14. Aufl., Leipzig 1894.

nělymi případy, kdy jsou k Čechům a Slovákům na německojazyčných mapách přidávány ještě další národnosti – Lužičtí Srbové na Kiepertových mapách (1867, 1869),¹⁸³ případně jsou znázorněni jako součást západních Slovanů (Debes 1880, Mayer 1918).¹⁸⁴

Poněkud odlišný vývoj v pojmání Čechů a Slováků lze sledovat v produkci rakouské (později rakousko-uherské) monarchie, a proto bude na tomto místě pojednán samostatně. Nejstarší nalezené národnostní mapy z přelomu 40. a 50. let 19. století používají jednu barvu pro všechny slovanské národy monarchie (označené jako „*Slaven*“), které zpravidla dále nečlení.¹⁸⁵ Výjimku tvoří nejstarší mapa znázorňující celou monarchii, Häuflerova (1846), která sice v legendě rovněž uvádí jen Slovanů, ale v mapě označuje obyvatelstvo slovanské oblasti českých zemí a Horních Uher jako „*Czechischer Stamm*“, které dále člení na *Czechen*, *Horaken*, *Hannaken*, *Walachen* a *Slawaken* (sic!).¹⁸⁶ Na Fröhlichově mapě (1849) jsou rovněž všechny slovanské národy znázorněny jednou barvou, jsou však dále členěny pomocí popisek. Celou oblast českých zemí obývají „*Čechen*“, severní část Uher „*Slovaken*“.¹⁸⁷

Podrobnější národnostní členění přináší až Czoernig (1855, 1856 a 1868).¹⁸⁸ Na jeho národnostních mapách monarchie jsou také poprvé zmíněni Moravané, které spolu s Čechy a Slováky vnímá jako tři rovnocenné skupiny v rámci jednoho etnika (v legendě označené „*Čechen*, *Mährer*, *Slovaken*“ (sic!)), a zároveň Moravany dále člení na Horáky, Hanáky a Valachy.¹⁸⁹ Německojazyčná mapa Moravy a Slezska českého kar-

¹⁸³ H. KIEPERT, Völker und Sprachen Karte von Österreich und den unteren Donau-Ländern (jako pozn. 69).

¹⁸⁴ Debes do západních Slovanů zařazuje Poláky, Lužické Srby a Čechy a Slováky – srov. Ernst DEBES, No. 12, Europa, Sprachen- und Völkerkarte, in: E. Debes' Neuer Handatlas, Leipzig 1880; Mayer jednou barvou znázorňuje všechny západní Slovanů, do nichž zahrnuje Čechy, Slováky, Poláky, Kašuby, Mazury a Lužické Srby – srov. Rudolf MEYER, Völkerkarte von Mittel- und Südost-Europa. Nr. 216 47. Nummer 1918 der Wöchentlichen Völkerkriegskarten 1914–1918 vorher Wöchentliche Kriegsschauplatzkarte, München: Graphia, 1918.

¹⁸⁵ Sprachen Karte der Österreichischen Monarchie (jako pozn. 63); Völker-, Telegrafien- und Eisenbahn- Karte des Kaiserthumes Österreich (jako pozn. 56); Neueste Völker-, Telegrafien- und Eisenbahn- Karte des Kaiserthumes Österreich (jako pozn. 56).

¹⁸⁶ J. V. HÄUFLER, Versuch einer Sprachenkarte (jako pozn. 17). V rámci Slovenska uvádí ještě Habány (*Habanan*) na moravsko-slovenském pomezí v oblasti slovenského Záhohří.

¹⁸⁷ R. A. FRÖHLICH, Neueste National und Sprachenkarte des Oesterreichischen Kaiserstaates (jako pozn. 64).

¹⁸⁸ Blíže Petr LOZOVIUK, „Etnologie je filozofií budoucnosti.“ R. F. Kaindl a pozapomenuté počátky evropské etnologie, Český lid 103, 2016, č. 3, s. 437–450.

¹⁸⁹ K. v. CZOERNIG, Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie (jako pozn. 22); TÝŽ, Ethnographische Karte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, Wien: K. k. Direktion der administrative Statistik, 1868.

tografa Karla Kořistky (1861) rozlišuje v rámci sledovaného území pouze Slovany a Němce a celou oblast dále člení na jejich subetnika.¹⁹⁰

V průběhu 80. a 90. let 19. století dochází u rakouských map k opačnému trendu než u map českojazyčných nebo německojazyčných vydaných v Německu – Češi a Slováci jsou až na jedinou výjimku znázorňováni jako dvě odlišná etnika různými barvami.¹⁹¹ Důvodem může být, že v zájmu rakouských ani maďarských elit nebylo posilování česko-slovenské jednoty, o níž naopak usilovala česká politika. Naopak mapy vydávané v Německu přebíraly český pohled na jednotu Čechů a Slováků. Po roce 1900 se pojetí Čechů a Slováků jako jednoho národa objevuje častěji i v mapách vydávaných v Rakousku.¹⁹² Majoritní obyvatelstvo českých zemí je na rakouských mapách, podobně jako na tehdejších mapách českých a německých, označováno jen jako „*Tschechen*“ nebo „*Čechen*“ a Moravané již nejsou zmiňováni.¹⁹³

Co se týče rozdělení německy mluvících obyvatel Střední Evropy do podskupin či dialektů, setkáváme se na německojazyčných mapách s hranicemi jednotlivých nářečních oblastí poprvé již na mapě Döringově z roku 1827 barevně rozlišující oblasti s hornosaským a dolnosaským dialektem.¹⁹⁴ O poznání podrobnější je Bernhardiho jazyková mapa Německa a sousedních zemí z roku 1843, která znázorňuje tři hlavní germánské jazykové kmeny (*Hochdeutscher*, *Niederdeutscher* a *Nordischer Sprachstamm*) a v rámci nich dílí nářečí. Naopak všechny slovanské jazyky zahrnuje do kategorie „*slawische*“.¹⁹⁵ Häufler rozděluje v roce 1846 v podunajské monarchii žijící

¹⁹⁰ Srov. pozn. 158.

¹⁹¹ Völker-Karte von Europa, Wien: A. Hartleben's Verlag, [1884?]; Franz von LE MONNIER, Karte der Vertheilung der Bevölkerung Österreich-Ungarn's nach der Umgangs-beziehungsweise Mutter-Sprache auf Grund der Ergebnisse d. Volkszählung v. 31. Dez. 1880, in: Physikalisch-statistischen Handatlas von Österreich-Ungarn, Wien 1882–1887 (opakovaná vydání); Karl PEUCKER, Völker- u. Sprachenkarte von Mitteleuropa, Wien: Artaria, 1893. Onou výjimkou je Le Monnierova mapa rakousko-uherské monarchie (1888), která považuje Čechy, Moravany a Slováky za jednu národnost. F. v. LE MONNIER, Sprachen-Karte von Österreich-Ungarn (jako pozn. 80). Toto pojetí se objevuje také na několika rakouských mapách vydaných v období 1900–1918 ve vídeňském nakladatelství Freytag a Berndt, znázorňujících Čechy a Slováky jako jedno etnikum.

¹⁹² G. FREYTAG, G. Freytags Völker- und Sprachenkarte von Österreich-Ungarn (jako pozn. 83); TÝŽ, G. Freytags Völker- und Sprachenkarte von Mittel-Europa nebst Italien und der Balkanhalbinsel, Wien: Freytag & Berndt, [1910, 1918?]; Artur HABERLANDT, G. Freytags Völkerkarte von Europa, Wien: Freytag & Berndt, [1917].

¹⁹³ Výjimku tvoří Le Monnierova mapa (1888), a rovněž Hickmannovy mapy (1899, 1900), které v rámci jedné národnosti rozlišují Čechy a Moravany – srov. F. v. LE MONNIER, Sprachen-Karte von Österreich-Ungarn (jako pozn. 80); A. L. HICKMANN, Das deutsche Sprachgebiet in den Sudetenländer (jako pozn. 81); TÝŽ, Nationalitäten- und Sprachenkarte von Böhmen, Wien: G. Freytag & Berndt, 1900.

¹⁹⁴ F. DÖRING, Karte vom Preussischen Staate (jako pozn. 15).

¹⁹⁵ K. BERNHARDI, Sprachkarte von Deutschland (jako pozn. 21).

„*Deutsche*“ do „*Sudeten Stamm*“ obývající pás od Krkonoš po severní Moravu, „*Franken Stamm*“ v severních a západních Čechách a „*Österreichischer Stamm*“ obývající dnešní Rakousko, jižní Čechy a jižní Moravu.¹⁹⁶

Také další německojazyčné mapy z poloviny 19. století německé dialekty běžně reflektují, např. mapy Berghausovy,¹⁹⁷ rámcově i Kiepertova.¹⁹⁸ Doplnková národnostní mapa Mahlmannovy mapy rakouské monarchie (1857) znázorňuje poměrně podrobně německá nářečí, v jejichž rámci na území Čech rozlišuje „*westböhmisches*“, „*sudetisches*“ a „*Erzgebirgs. D.*“.¹⁹⁹ I na novějších mapách jsou dialekty průběžně zachycovány, za zmínku stojí mapa německých nářečí z Meyerova lexikonu (1893), která člení etnický německý obyvatelstvo českých zemí do čtyř různých dialektů a dokonce na doplnkové mapce sleduje oblast s německým obyvatelstvem podle barvy vlasů.²⁰⁰ Mapa z Brockhausova lexikonu (1894) rozděluje etnický německý území v českých zemích dokonce do devíti dialektů.²⁰¹ Národnostní mapa z Debesova školního atlasu (1918) dělí české Němce na dvě skupiny – na severu a ve svitavském jazykovém ostrově žijící „*Mitteldeutsche*“ a na jihu a v jihlavském jazykovém ostrově žijící „*Oberdeutsche*“.²⁰² Naopak čeští autoři map neměli tendenci německy hovořící obyvatelstvo nijak dělit. Nereflektují dialekty němčiny, ani se nesnaží je dělit na Němce a Rakušany.

Také po vzniku samostatného československého státu se označování etnicity jeho obyvatel na českých a německých mapách liší. Shodují se však v tom, že česky mluvící obyvatelé českomoravského prostoru jsou pojímáni jako jedno etnikum (Češi,

¹⁹⁶ J. V. HÄUFLER, Versuch einer Sprachenkarte (jako pozn. 17).

¹⁹⁷ Např. H. K. BERGHAUS, Ethnographische Karte der Österreichischen Monarchie (jako pozn. 18); TÝŽ, Deutschland, Niederlande, Belgien und Schweiz (jako pozn. 164).

¹⁹⁸ H. KIEPERT, Nationalitäts-Karte von Deutschland (jako pozn. 61). Rozlišuje mezi *Oberdeutsche* a *Niederdeutsche* dialekty.

¹⁹⁹ H. MAHLMANN, Politisch-statistische Karte (jako pozn. 169).

²⁰⁰ V oblasti severozápadních Čech „*Erzgeb.-Nordböhmisches*“, západních Čech „*Ober-Pfälzisch*“, jižních Čech a jižní Moravy „*Bairisch-Oesterreichisch*“ (včetně brněnského a budějovického jazykového ostrova) a severovýchodních Čech a severní Moravy a Slezska „*Lausitzisch-Schlesisch*“ (včetně jihlavského a svitavského jazykového ostrova) – srov. Emil MAURMANN, Karte der deutschen Mundarten, in: Meyer's Konversationslexikon, Leipzig 1893 (lexikon vyšel v mnoha vydáních).

²⁰¹ V oblasti jihozápadních a jižních Čech je to „*Oberpfälzisch*“, na jižní Moravě „*Niederösterreichisch*“, v severozápadních Čechách specifické dialekty „*Erzgebirgisch*“ a „*Nordböhmisches*“, v severních Čechách „*Riesengebirgisch*“, ve východních Čechách, na severní Moravě a v českém Slezsku „*Glätzisch*“ a „*Österreichisch Schlesisch*“. Jako samostatná rozeznává rovněž nářečí německých jazykových ostrovů v českém vnitrozemí – „*Iglautsch*“ a „*Schönhengstler*“ – srov. Karte der deutschen Mundarten (jako pozn. 182).

²⁰² Ernst DEBES, Mittel-Europa, Völker- und Sprachenkarte (Das deutsche Sprachgebiet), in: E. Debes' Schulatlas für die mittlere Unterrichtsstufe, Leipzig 1918.

případně Čechoslováci) a nejsou už dále rozdělováni na další subetnika (např. Moravany). Platí to i pro samostatné mapy Moravy, jejíž většinové obyvatelstvo je označeno za Čechy.²⁰³ Výjimku tvoří Ryšavého mapa Moravy a Slezska (1923, 1925),²⁰⁴ která jako subetnika Čechů uvádí Horáky, Hanáky, Valachy, Slováky a Lachy, a samozřejmě několik map národopisných.

Podíváme-li se na národnostní mapy vydané českou (československou) stranou,²⁰⁵ označují **majoritní etnikum republiky za Čechoslováky**. Zejména v období těsně po první světové válce, kdy se v rámci mírových jednání rozhodovalo o budoucí podobě hranic československého státu, vznikalo značné množství doprovodného kartografického materiálu, který lze v některých případech označit za vysoce manipulativní. Byly vytvářeny mapy, které v rámci národnostního členění Československa znázorňovaly pouze Čechoslováky a jen naznačovaly, že zde žijí i jiné, blíže nespecifikované národnostní menšiny. Jako příklad může být uvedena mapa *Le nouveau système politique*,²⁰⁶ prosazující mimo jiné myšlenku tzv. koridoru mezi Československem a Jugoslávií, která barevně rozlišuje oblasti se 100–80 %, 80–20 % (!) a méně než 20 % Čechoslováků.²⁰⁷ Národnostní menšiny ignoruje také již svým názvem vysoce subjektivní mapa *La barriera antigermanica* (cca 1919).²⁰⁸ Na národopisné mapě Evropy (cca 1919–1920)²⁰⁹ obývají republiku „Čechoslováci“, ke kterým jsou dokonce přiřazeni Lužičtí Srbové. Pohraniční oblasti v severních a severozápadních Čechách a velmi malá část jižních Čech jsou šrafovými naznačeny jako smíšené česko-německé, stejně jako tzv. „český koridor“, tj. pás na německo-rakouských hranicích spojující ČSR s Jugoslávií. Etnicky čistě německá území podle této mapy v republice nejsou. Mapa *Pays*

²⁰³ Např. Klement SALAČ, *Morava a Slezsko*, Praha: B. Kočí, [mezi 1923 a 1928]; K. ŘÍHA, *Národnostní mapa severní Moravy* (jako pozn. 108); Jaroslav RYŠAVÝ, *Morava a Slezsko*, Brno: Vydavatelský odbor Ústř. spolku učit. na Moravě, 1923, 1925 nebo mapa z roku 1938 znázorňující procentuální poměr Čechů, Němců a Poláků – Moravia-Silesia, [S.l.: s.n., 1938].

²⁰⁴ J. RYŠAVÝ, *Morava a Slezsko* (jako pozn. 203).

²⁰⁵ Mapy byly vydávány převážně v češtině, ale rovněž ve francouzštině nebo dalších jazycích, zejména v období Pařížské mírové konference.

²⁰⁶ *Le nouveau système politique de l'Europe centrale*, Paris: H. Barrère, [cca 1919?]. Rusín jsou zde uvedeni jako samostatné etnikum.

²⁰⁷ Podobnou mapou byla o něco novější *République Tchecoslovaque. Carte ethnographique et biologique*, o které bude pojednáno ještě dále v souvislosti s manipulací v mapových legendách. Srov. Josef MALÍŘ – Viktor DVORSKÝ – Klement SALAČ, *République Tchecoslovaque. Carte ethnographique et biologique*, [Praha?]: Service cartographique de l'Armée Tchecoslovaque, [cca 1921–1922?].

²⁰⁸ *La barriera antigermanica*, [S.l.: s.n., cca 1919?].

²⁰⁹ *Národopisná mapa Evropy*, [S.l.: s.n., cca 1918–1920?].

*Tchèques*²¹⁰ znázorňuje územní nároky Československa a v rámci takto vymezených hranic rozlišuje oblasti národnostně československé, oblasti smíšené (Čechoslováci s Němci, Poláky, Maďary a Rusíny) a z pohledu mapy marginální „*autres régions*“ (pohraniční pás v jihozápadních a západních Čechách, Šluknovsko a část Slezska – Javornický a Osoblažský výběžek, Krnovsko a východní část Těšínska za řekou Vislou). Podobnou situaci nastiňuje národnostní mapka publikovaná jako doplněk mapy *Politické rozdělení Československé republiky*.²¹¹ Je však o něco korektnější v tom, že používá kategorii „*kraje obývané převážně nečeskoslov. národnostmi (Němci, Maďari, Rusíni)*“.

Převážná většina českých map z tohoto i pozdějšího období však na rozdíl od výše uvedených znázorňuje Československo korektně s **jasně specifikovanými národnostními menšinami**.²¹² Označení Čechoslováci se používá i na některých mapách věnovaných národnostním poměrům v menších regionech, např. Kapras a Hocke na mapě Horního Slezska (1920)²¹³ rozlišují Čechoslováky a Poláky, národnostní mapa severních Čech (1921)²¹⁴ rozlišuje Čechoslováky a Němce. Většinou se ale na mapách jednotlivých historických zemí a menších území objevuje členění na Čechy a další minority.²¹⁵ Některé mapy jdou i do větších podrobností a uvádí rovněž např. rumunskou nebo jihoslovenskou/jugoslávskou minoritu (oblast moravských Charvátů/Chorvatů na jižní Moravě), např. Boháčova (1926), mapy Machátovy (1929), Ryšavého mapy (1936) a další,²¹⁶ čímž se odlišují od map vzniklých před rokem 1918, které

²¹⁰ Pays Tchèques: Bohème, Moravie, Silésie autrichienne et Slovaquie, Paris: Librairie Larousse, [cca 1919–1920?].

²¹¹ Politické rozdělení Československé republiky, Praha: Československý vojenský zeměpisný ústav, [1920?].

²¹² Např. République Tchécoslovaque. Nationalités ethnographiques (jako pozn. 89). Podrobné informace a rovněž samostatné mapy věnované národnostním menšinám v Československu přináší mapový soubor prezentující výsledky sčítání lidu z roku 1921, srov. Sčítání lidu: List 2, Národnostní většiny; List 3, Národnost československá; List 4, Přírůstek, resp. úbytek Čechoslováků; List 5, Národnost ruská; List 6, Národnost německá; List 7, Národnost polská a maďarská, Praha: Vojenský zeměpisný ústav, 1921.

²¹³ Jan KAPRAS – Jan HOCKE, Carte ethnographique de la partie de la Haute-Silésie cédée à l'État Tchécoslovaque par le traité de Versailles: d'après la statistique officielle, Praha: Unie, 1920.

²¹⁴ Les Tchécoslovaques et les Allemands au nord-ouest de la Bohème: sur 100 habitants ont déclaré, le 15 février 1921, la nationalité ethnographique, [Praha]: Vojenský zeměpisný ústav, [1921?].

²¹⁵ J. HAVRÁNEK, Čechy (jako pozn. 99); K. ŘÍHA, Národnostní mapa západních a jižních Čech (jako pozn. 99); Moravia-Silesia (jako pozn. 203).

²¹⁶ A. BOHÁČ, Národnostní mapa Republiky Československé (jako pozn. 93); F. MACHÁT, Československá republika (jako pozn. 50); TÝŽ, Československé Republik (jako pozn. 110); Carte des nationalités de la République Tchécoslovaque = Nationality map of the Czechoslo-

tyto marginální národnostní menšiny zpravidla vůbec nereflektují.²¹⁷ V období první Československé republiky se také poprvé setkáváme se snahou zachytit na národnostních mapách přítomnost židovského obyvatelstva. Boháčova mapa (1926) prezentující výsledky sčítání z roku 1921 znázorňuje Židy bílou barvou, národnostní mapa z *Atlasu Republiky československé* (1935) a národnostní mapa ČSR vydaná Vojenským zeměpisným ústavem (1938) na základě sčítání z roku 1930 vyznačují židovské obyvatelstvo barvou žlutou.²¹⁸ Podíl židovského obyvatelstva na celkové populaci byl do té doby na mapách sledován jen výjimečně (Ficker 1860 a 1864, Brož a Lepař 1900), navíc byly tyto mapy vyjádřením náboženského vyznání, nikoliv etnicity.²¹⁹ Mapa z roku 1900 se také jako první z námi sledovaných pokouší alespoň rámcově znázornit změny počtu obyvatel v určitém časovém úseku, v tomto případě úbytek židovského obyvatelstva.²²⁰

Češi a Slovinci jako dvě rovnocenné součásti jednoho etnika se na českých meziválečných mapách objevují jen v několika případech na některých mapách z prvních let existence československého státu.²²¹ K tomuto zobrazování se vrátily mapy pomni-

vak Republic, [S.l.: s.n., 193?]; J. RYŠAVÝ, Republika československá (jako pozn. 106); TÝŽ, Země moravskoslezská, Brno: Vydavatelský odbor ÚSJU, 1936; Národnostní mapa Československé republiky dle sčítání lidu z r. 1930 (jako pozn. 111, neuvádí Charvátý).

²¹⁷ Výjimkou jsou již zmíněné mapy Moravy J. BAYERA (jako pozn. 12) a A. V. ŠEMBE-
RY (jako pozn. 73).

²¹⁸ A. BOHÁČ, Národnostní mapa Republiky Československé (jako pozn. 93); Národnostní mapa z Atlasu Republiky československé (jako pozn. 123); Národnostní mapa Československé republiky dle sčítání lidu z r. 1930 (jako pozn. 111).

²¹⁹ A. FICKER, Österreich. Tafel 11, Religionsbekenntnisse. Israeliten, in: Bevölkerung der Österreichischen Monarchie (jako pozn. 70). Součástí oddílu D. Religionsverschiedenheit je mapka č. V. Israeliten in Böhmen (srov. A. FICKER, Die Bevölkerung des Königreichs Böhmen in ihren wichtigsten statistischen Verhältnissen (jako pozn. 128), mezi s. 54 a 55). Obě mapy sledují podíl Židů na celkovém obyvatelstvu Čech / monarchie. V souvislosti s tím je ale třeba si povšimnout, že v téže práci z roku 1864 jsou v oddílu C. Nationalität na mapě č. III. Deutsche Bevölkerung Böhmens zachyceny pouze národnostní poměry křesťanského obyvatelstva („*einheimische christliche Bevölkerung*“). Vývoji počtu židovského obyvatelstva v českých zemích byly věnovány i dvě samostatné podrobné mapy z roku 1900 reagující bezpochyby na dobové antisemitské nálady ve společnosti, které umožňovaly porovnat stav k roku 1857 s aktuální situací dle sčítání z roku 1890 (Josef BROŽ – Zdeněk LEPAŘ, Obyvatelstvo židovské r. 1857, Praha: Česká společnost zeměvědná, 1900; TÍŽ, Obyvatelstvo židovské: dle úředního sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890, Praha: Česká společnost zeměvědná, 1900).

²²⁰ Linií jsou vyznačeny „*hranice území, kde Židů ubylo od r. 1869 do r. 1890*“ – srov. J. BROŽ – Z. LEPAŘ, Obyvatelstvo židovské: dle úředního sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890 (jako pozn. 219).

²²¹ Např. Le monde slave, [S.l.: s.n., cca 1919–1920?]; Carte ethnographique de l'Europe. No. 1., [S.l.: s.n., cca 1919–1920?]; K. SALAČ, Morava a Slezsko (jako pozn. 203); Klement SA-

chovské, např. derivát původní Machátovy mapy z roku 1929, který vyšel pod názvem *Česko-Slovenská republika: mapa příruční a statistická*.²²²

Na rozdíl od map českých pohlížejí mapy vydávané po roce 1918 německojazyčnými autory na Čechy a Slováky jako na dvě různá etnika, čímž jdou v tradici rakouské. První takovou mapou je Debesův školní atlas (1918),²²³ který navíc pro Čechy a Slováky používá dvě výrazné odlišné barvy. Tento fenomén se objevuje také na mapách vznikajících v době mírových jednání po první světové válce v Rakousku i Německu, požadujících „právo na sebeurčení“ Němců – jako příklady je možno uvést Langeho mapu Slovenska, označeného zde jako „*nördliche Karpathenländer*“ (1919),²²⁴ dále mapu *The boundary lines of the Czech-Sclavonian State*²²⁵ nebo národnostní mapu střední Evropy vytvořenou Erwinem Winklerem, zakladatelem Institutu für Statistik der Minderheitsvölker při vídeňské univerzitě.²²⁶ **Německé zobrazování Čechů a Slováků jako různých etnik** přetrvává i ve 30. letech.²²⁷ Jistou výjimku z uvedeného tvoří mapa nového uspořádání Evropy vydaná v proslulém Freytagově a Berndtově nakladatelství někdy na počátku 20. let, která Čechy a Slováky znázorňuje jednou barvou jako „*Tschechen u. Slowak*.“²²⁸ a částečně také mapa *Siedlungsge-*

LAČ, Slovensko a Podkarpatská Rus, Praha: B. Kočí, [mezi 1923 a 1928]; František MACHÁT, Bývalé Rakousko-Uhersko, mapa národopisná, in: Ottův zeměpisný atlas, Praha 1924.

²²² František MACHÁT, Česko-Slovenská republika: mapa příruční a statistická, Praha: V. Neubert a synové, [1938–1939]. Zásadní, i když na první pohled nepřilíš nápadnou změnou oproti vydání z roku 1929 je právě posun ve vnímání Čechů a Slováků, kteří jsou sice i nadále znázorněni jednou barvou, avšak v legendě je původní označení „Čechoslováci“ nahrazeno „Čechy a Slováky“.

²²³ E. DEBES, Mittel-Europa, Völker- und Sprachenkarte (jako pozn. 202).

²²⁴ [Friedrich LANGE], Völkerkarte der nördlichen Karpathenländer, Berlin: Dietrich Reimer, [1919].

²²⁵ The boundary lines of the Czech-Sclavonian State (jako pozn. 92).

²²⁶ W. WINKLER, Sprachenkarte von Mitteleuropa (jako pozn. 95); podobně je situace znázorněna i na Winklerově další mapě – TÝŽ, Völker und Staaten in Mitteleuropa, Wien: Kartographisches Institut, [1924?]. Za laskavé poskytnutí skenu děkujeme dr. Tomášovi Grimovi.

²²⁷ Johann von LEERS – Konrad FRENZEL, Die „Selbstbestimmungsrecht“ von Versailles. – Nationalitätenstaaten von Europa, in: Atlas zur Deutschen Geschichte der Jahre 1914 bis zur Gegenwart, Bielefeld; Leipzig 1936; Friedrich LANGE, Sprachenkarte von Mitteleuropa: von Triest bis Trollhättan, von Dünkirchen bis Dünaburg und Konstanz, Berlin: Dietrich Reimer, 1938. Vydáno ve velkém (*Grosse*) a malém vydání (*Kleine Ausgabe*). Mapa byla reprodukována a použita též v antinacistické kampani – srov. L'Allemagne et l'Europe de demain selon le plan de Hitler, Paris: Comité Thaelmann, 1938; Volksgruppen in der Tschechoslowakei (jako pozn. 114); Nationalitäten in der Tschecho-Slowakei (jako pozn. 112); Übersichtskarte vom Gebiet der Sudetendeutschen und von der Tschecho-Slowakei, Berlin: Heimatliche Kultur Willy Holz, [1938].

²²⁸ Alois FISCHER, G. Freytags Karte: 2. Ethnographische Karte, Wien: Freytag u. Berndt, [192?].

biete der Deutschen in der Tschechoslowakei (1938),²²⁹ která národnostně člení Československo na dvě oblasti – „*Tschechoslowakisches und übriges Sprachgebiet*“ a „*Deutsches Sprachgebiet*“. Označování česky a slovensky hovořících etnik ve zkoumaném období sumarizuje tab. 2.

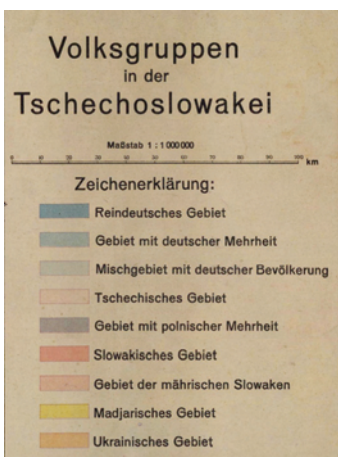
Tab. 2. Pojímání českého a slovenského etnika na českých, německých a rakouských mapách.

Období	Do roku 1848	1848–1860	1860–1900	1900–1918	1918–1938
Češi a Slováci jako dvě části jednoho etnika nazývaného Češi a Slováci nebo Českoslované nebo Českoslováci		Č	Č, N	Č, N, R	Č
Češi, Moravané a Slováci tvořící jeden kmen (supraetnikum)	Č, N, R	R			
Češi a Slováci jako oddělená etnika			R	N, R	RN
Češi a Moravané jako jedno etnikum se dvěma kmeny, Slováci zvláštní etnikum			r		
Slované	N, R	R			
Češi, moravské kmeny a Slováci jako svébytná etnika	N	N			
Češi, Moravané a Slováci jako svébytná etnika		N			

Zkratky: Český – Č, Německý – N, Rakouský - R, český méně častý – č, německý méně častý – n, rakouský méně častý – r.

Specifickým regionem, odlišně vnímaným českou a německou kartografickou produkcí po roce 1918, je Slovácko. Zatímco české mapy této oblasti žádné výlučné postavení nepřičítají, na německých se jí dostalo více pozornosti. Tendence chápat obyvatele Slovácka více jako Slováky než Čechy (potažmo Moravany) je patrná na dvou Langeho mapách z roku 1919, na nichž je celé pohraniční území vymezené řeka-

²²⁹ Die Siedlungsgebiete der Deutschen in der Tschechoslowakei (jako pozn. 118).

Obr. č. 4. Moravští Slováci jako samostatné (sub)etnikum na mapě Volksgruppen in der Tschechoslowakei (1938). – Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, sign. MAP E 26. Sken VÚGTK Zdiaby.

mi Moravu a Olšavu,²³⁰ případně ještě rozšířené o část Valašska,²³¹ chápáno jako etnicky slovenské. Extrémní je pak mapa *Volkgruppen in der Tschechoslowakei* z roku 1938,²³² která moravské Slováky vnímá jako samostatné (sub)etnikum. Pro jeho znázornění byla zvolena přechodová barva mezi světle růžovou znázorňující národnostně české území a tmavě růžovou znázorňující oblast národnostně slovenskou (srov. obr. č. 4). Mapa odráží tehdejší separatistické tendence určitých skupin slováckého obyvatelstva, které po Mnichovu usilovaly o připojení Slovácka ke Slovensku. Tato aktivita rezonovala rovněž na slovenské straně a dostalo se jí i mezinárodní publicity.²³³

I v meziválečném období vycházely **tematické mapy věnované nářečím** – v českém prostředí byla zpracována dialektologická a literárně historická mapa Československa Dušky a Veselého jako příloha k *Přehledu českého písemnictví* (1920),²³⁴ dále vyšla Trávníčková dialektologická mapa Moravy (1926).²³⁵ Pouze jedna česká meziválečná mapa se alespoň rámcově pokoušela rozlišovat německé dialekty.²³⁶ Naopak na cca 60 námi sledovaných národnostních mapách z německého prostředí vzniklých v meziválečném období nejsou dialekty němčiny nebo češtiny zachyceny. Oblast osídlená Němci je znázorňována jednou výraznou barvou (často odstíny červené) a záměrem autorů zřejmě nebylo jí dále jakkoliv dělit, ale naopak spíše stmelovat a rozšiřovat.

Další zaznamenané způsoby manipulace nejsou již přímo specifíkem národnostních map, ale vyskytují se zcela běžně i v jiných žánrech kartografických dokumentů. Příkladem je **pojmenování oblastí** zachycovaných mapou. V kontextu česko-

²³⁰ [F. LANGE], Völkerkarte der nördlichen Karpathenländer (jako pozn. 224).

²³¹ Friedrich LANGE, Grenzgebiete der Deutschen Republik. Sudetenländer, Berlin: Dietrich Reimer, [1919].

²³² Volkgruppen in der Tschechoslowakei (jako pozn. 114).

²³³ František MEZIHORÁK, Hry o Moravu: separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945, Praha 1997, s. 49–75. Zřejmě výsledkem tiskové chyby a nikoli politického záměru je ve stejném období vydaná mapa Nationalitäten in der Tschecho-Slowakei (jako pozn. 112), kde je naopak jako etnický česká znázorněna i část slovenského Záhoří (ze sídel jsou vyznačeny pouze Holíč a Radošovce).

²³⁴ Josef DUŠKA – Jindřich VESELÝ, Mapa nářečí, rodišť spisovatelů a míst, podle nichž nazvány literární památky, in: Přehled českého písemnictví, Praha 1920.

²³⁵ František TRÁVNÍČEK, Dialektologická mapa moravská, Praha: Národopisná společnost československá, 1926.

²³⁶ František MACHÁT, Evropa, mapa národopisná. Č. 10, in: Ottův zeměpisný atlas, Praha 1924. Mapa používá jednotnou barvu pro všechny germánské národy, Němce v mapě rozděluje do tří základních skupin (Hornoněmce, Středoněmce a Dolnoněmce) a dále na jednotlivé kmeny. V Československu tedy rozlišuje v severní části republiky Středoněmce (Slezany a Hornosasy) a v jižní části Hornoněmce (Rakušany a Bavyry).

německých národnostních map se setkáváme nejčastěji s různými alternativními názvy pro české země. Na mapě ze Stielerova atlasu (1834) byly Čechy, Morava a Slezsko označeny jako „*Mittel-östliches Deutschland*“.²³⁷ Na mapě Hickmannově vydané v roce 1899 se poprvé setkáváme s termínem *Sudetenländer*, označujícím celé území Čech, Moravy a Slezska.²³⁸ Tento termín se objevuje i na některých mapách vydaných po roce 1918, například Langeho *Grenzgebiete der Deutschen Republik. Sudetenländer* (1919)²³⁹ nebo mapě *Sprachenkarte der Tschechoslowakischen Republik. Sudetenländer: Böhmen, Mähren und Schlesien* (před 1921?).²⁴⁰ V českém prostředí se toto označení objevilo jenom jednou na mapě *Rakouské země sudetské* (1876)²⁴¹ a není jisté, proč její autor zvolil toto nestandardní pojmenování, když přitom na předchozí opakovaně vydávané mapě používal jednoduchý název „*Čechy, Morava a Slezsko*“.²⁴² Označení „země sudetská“ bylo přejato z němčiny, kde v kontextu rakouské monarchie dobře označovalo podle pohorí čtyři základní zeměpisné části soustátí: *Alpenländer*, *Karpathenländer*, *Karstländer* a *Sudetenländer*.²⁴³

Zaměříme-li se na vývoj jednotného českého pojmenování českých zemí na sledovaných kartografických dokumentech českojazyčné provenience, do 90. let prakticky chybí. Do té doby se všechna tři historická území označovaná dnes jako „české země“ objevila na samostatných mapách jen dvakrát u zmíněného Josefa Studničky. Samotná země česká bývala nejčastěji označována za „*Království české*“ (název „*Čechy*“ je používán spíše okrajově). Naopak označení „*Morava*“ a „*Slezsko*“ se zejména po roce 1900 používalo častěji než „*Markrabství moravské*“ a „*Vévodství slezské*“. Teprve od 90. let 19. století se začíná na titulech českých map objevovat pojmenování „*Země koruny české*“.²⁴⁴ V českém kartografickém materiálu vydávaném po roce 1918

²³⁷ Adolf STIELER, *Mittel-östliches Deutschland oder Böhmen, Mähren und Schlesien etc.* No. 23., Gotha: Perthes, 1834.

²³⁸ A. L. HICKMANN, *Das deutsche Sprachgebiet in den Sudetenländer* (jako pozn. 81).

²³⁹ F. LANGE, *Grenzgebiete der Deutschen Republik* (jako pozn. 231).

²⁴⁰ Von BOHEMICUS, *Sprachenkarte der Tschechoslowakischen Republik. Sudetenländer: Böhmen, Mähren und Schlesien: nach der letzten amtlichen Nationalitätenzählung 1910*, Prag: Deutschpolitische Arbeitsstelle, [před 1921?]. Přezdívku Bohemicus používal český právník a publicista Emil Sobota. Autorem však s větší pravděpodobností byl Albin Oberschall, jenž je uveden i na dalších vydáních této mapy.

²⁴¹ Alois STUDNIČKA, *Rakouské země sudetské*, Praha: Fr. A. Urbánek, 1876.

²⁴² A. STUDNIČKA, *Čechy, Morava a Slezsko* (jako pozn. 75); TÝŽ, *Rakouské země sudetské* (jako pozn. 241).

²⁴³ H.-D. SCHULTZ, *Völkerkarten im Geographieunterricht des 20. Jahrhunderts* (jako pozn. 42), s. 21.

²⁴⁴ Např. *Železniční a národopisná mapa Zemí koruny české* (jako pozn. 155).

je českomoravský prostor označován výhradně pojmem „Čechy“,²⁴⁵ případně je označován trojicí pojmů „Čechy, Morava, Slezsko“,²⁴⁶ zatímco označení „české země“ se nepoužívá. Výjimku tvoří několik map vzniklých v období mírových jednání v Paříži, na kterých se setkáváme s označením „pays tchéques“, do kterých je ovšem zahrnuto i Slovensko.²⁴⁷ Podivínský aktivista Hanuš Kuffner na jedné ze svých známých map²⁴⁸ dokonce označil za Čechy celý prostor českých zemí a Slovenska.²⁴⁹ Z pochopitelných důvodů se už nepoužívá termín „Země koruny české“, který se objevuje pouze na některých prvorepublikových historických národnostních mapách.²⁵⁰

Další možnost k „opanování“ prostoru, která byla v kartografických dokumentech hojně využívána, nabízel použitý **jazyk zeměpisného názvosloví**. Na českojazyčných mapách se do roku 1918 setkáváme se snahou užívat co možná nejvíce českého názvosloví i v oblastech s převahou národnostně německého obyvatelstva. Četnost použitých českých názvů se u jednotlivých autorů liší a je závislá také na podrobnosti mapy. Smířlivým pokusem je Kozenova a Erbenova mapa království českého (1866),²⁵¹ uvádějící u významnějších sídel oba názvy, tj. český i německý. Zejména po roce 1900 se německá nomenklatura na českých mapách objevuje pouze u nejmenších sídel na velmi podrobných mapách.²⁵² Po vzniku Československé republiky tento trend pokračuje. Výjimku tvoří některé mapy vytvářené pro mírová jednání v Paříži, na kterých se

²⁴⁵ Klement SALAČ, Čechy, Praha: B. Kočí, [cca 1919–1922?].

²⁴⁶ V případě Slezska se jedenkrát setkáváme s označením „*Silésie autrichienne*“. Např. Le nouveau système politique de l'Europe centrale (jako pozn. 206).

²⁴⁷ Např. Pays Tchèques: Boheme, Moravie, Silésie autrichienne et Slovaquie (jako pozn. 210); La barrière anti-germanique, Paris: Conseil National Tchecoslovaque, [1919?].

²⁴⁸ Hanuš KUFFNER, Základ zkázy nezvratné: nedochůdce. Mapa č. 1, in: Náš stát a světový mír, Praha [1918]. Slezsko jako historická země je „zapomenuto“ rovněž např. na mapě World magazine hand-of-destiny map serie. No. 1 – Czecho-Slovakia, [S.L.: s.n., cca 1918–1919].

²⁴⁹ Hanuš KUFFNER, Obec českého národa: hlavní stráž na západním pomezí Soušového svazu. Mapa č. 5, in: Náš stát a světový mír (jako pozn. 248).

²⁵⁰ Např. J. KAPRAS – J. HOCKE, Mapa poněmčování Zemí koruny české (jako pozn. 51).

²⁵¹ Tuto dvojjazyčnou variantu ale uvádí jen v jazykově německých oblastech, a to formou českého názvu a německého ekvivalentu v závorce (Blažej KOZEN – Josef ERBEN, Mapa příruční Království českého, Vídeň: Ed. Hölzel, 1866).

²⁵² Výhradně českou nomenklaturu používají např. mapy vydávané Národními jednotami nebo vzniklé s jejich podporou, např. agitační mapa Nedaj v své cuzozemcu, česká hlavo!, [S.L.]: Národní jednota severočeská, [cca 1900–1918]; dále také obě mapy Chytilovy – srov. Alois CHYTIL, Národnostní mapa Moravy – List I.: Severní Morava a východní Čechy, Olomouc: Národní jednota pro severových. Moravu, 1906; TÝŽ, Národnostní mapa Moravy. List II. Jižní Morava, Novosady: nákladem autora, 1906; ale také národnostní mapa monarchie z Ottova atlasu, a to včetně podrobných doplňkových mapek národnostně smíšených oblastí – srov. F. MACHÁT, Rakousko-Uhersko, mapa národopisná (jako pozn. 154).

patrně z důvodu lepší srozumitelnosti pro mezinárodní publikum objevuje částečně i německá nomenklatura, případně dvojjazyčné názvy.²⁵³ Naopak na mapách z německého prostředí je po většinu sledovaného období používána pro celé území českých zemí výhradně nomenklatura německá. To se mění až po roce 1935. Překvapivě korektně české a německé názvosloví používá zejména Winklerova (1936),²⁵⁴ ale i Wit-tova mapa (1938),²⁵⁵ a s českým názvoslovím v okleštěné pomnichovské republice se lze setkat i na několika dalších.²⁵⁶

Typickou oblastí poskytující široké pole pro manipulace nejrůznějšího druhu jsou **mapové legendy** označující v rámci českých zemí různými názvy oblasti obývané oběma národnostmi. S tendenčními označeními se nejvíce setkáváme bezprostředně po první světové válce a ve 30. letech 20. století. Ve starším období jsou tyto projevy spíše umírněné, příkladem může být Batovcova *Železniční mapa zemí koruny české* (1893, 1898),²⁵⁷ na které je česko-německá národnostní hranice označena jako „*zdánlivé rozhraní národnosti české a německé*“, což mělo patrně naznačovat, že německé území je ve skutečnosti obýváno mnoha Čechy. Z období těsně po první světové válce je typickým příkladem mapa *République Tchécoslovaque: carte ethnographique et bi-ologique* (cca 1921–1922?, srov. obr. č. 5).²⁵⁸ Barevná nevyvážená škála (100–80 %, 80–50 %, 50–20 %, 20–5 %), rozlišuje pouze území obývaná *Čechoslováky* a blíže nespecifikovanými *menšinami*. Území, kde Čechoslováci tvoří méně než 5 % obyvatelstva nejsou vyznačena plošnou barvou jako ostatní oblasti, ale pouze body. Jejich

²⁵³ Např. Pays Tchèques: Bohème, Moravie, Silésie autrichienne et Slovaquie (jako pozn. 211); Les Allemandes de Bohême, [S.l.: s.n., cca 1919].

²⁵⁴ E. WINKLER, Nationalitätenkarte der Sudetenländer (jako pozn. 96). V národnostně českých oblastech uvádí na prvním místě český název a německý v závorce, v národnostně německých naopak. Pokud je použit jen jednojazyčný název, jazyk odpovídá převažující národnosti v dané oblasti.

²⁵⁵ Volksgruppen in der Tschechoslowakei (jako pozn. 114). Názvy sídel jsou v jazyce převažující národnosti. U významnějších sídel je uveden název v obou jazycích s tím, že přednost má německý název a český je uveden v závorce.

²⁵⁶ Sudetenland, Wien: Freytag und Berndt, [1938–1939]. V případě této mapy je česká nomenklatura bezpochyby pouze důsledkem použití českého mapového podkladu. Názvy nejvýznamnějších měst v Česko-slovenské republice jsou uvedeny dvojjazyčně, zpravidla s německým ekvivalentem v závorce, ale např. v případě Českých Budějovic nebo Brna naopak, tj. s českým názvem v závorce. Českou nomenklaturu používá také od Winklera odvozená Die Siedlungsgebiete der Deutschen in der Tschechoslowakei (jako pozn. 118). U ostatních map je v oblasti Česko-Slovenska u mnoha měst uveden ekvivalentní český název v závorce – srov. Übersichtskarte vom Gebiet der Sudetendeutschen und von der Tschecho-Slowakei (jako pozn. 227); Die Neugestaltung der Tschecho-Slowakei, Wien: Freytag & Berndt, [1938–1939].

²⁵⁷ Železniční mapa zemí koruny české, Praha: F. Batovec, 1893, 1898.

²⁵⁸ J. MALÍŘ – V. DVORSKÝ – K. SALAČ, République Tchécoslovaque. Carte ethnographique et biologique (jako pozn. 207).

homogenita je navíc narušována právě oním „biologickým“ prvkem – zelenou barvou vyznačenými oblastmi pohraničních lesů nazvanými „*Des grandes forêts sur la frontière du territoire habité par les Tchécoslovaques*“ (tj. velké lesy na hranici území osídleného Československa). Etnicky německé území je tedy znázorněno jako částečně lesnatá málo zalidněná oblast. Název mapy nehovoří o Němci obývaném území, ale jen o hranici území osídleného Československa.

Přibližně ve stejné době vyšla i Salačova mapa *Čechy*,²⁵⁹ která na vedlejší národnostní mapce rozlišuje v rámci českých zemí dvě území, přičemž v prvním žije „obyvatelstvo národnosti české“ a ve druhém „obyvatelstvo národnosti české a německé“. Čistě německá území ale nepřipouští. Německá mapa z tohoto období *Deutsch-Österreich und die Tschecho-Slowakei* (1919)²⁶⁰ označuje oblasti s převažujícím německým obyvatelstvem v Československu za „*Vergewaltigte deutsche u. deutschfreundliche Gebiete*“ (tj. znásilněné německé a Němcům přátelské oblasti). V již zmiňované mapě *Volksgruppen in der Tschechoslowakei* (1938)²⁶¹ jsou oblasti s německým obyvatelstvem rozděleny na několik stupňů z hlediska národnostní čistoty. Německá oblast je označena několika stupni, „čistě německá“, „s německou většinou“, a „smíšená s německým obyvatelstvem“. Poslední je česká oblast, která je pochopitelně značně zmenšená onou oblastí smíšenou.²⁶² Mapa *Die Neugestaltung der Tschecho-Slowakei* (1938–1939)²⁶³ označuje odstoupené území Sudet jako „*heimgekehrtes Sudetenland*“ (tj. do vlasti navrácené Sudety).

V jednotlivých případech se na mapách vyskytují různá **propagandistická hesla** a nejvíce těchto map vznikalo opět v období vypjatých národnostních bojů, zejména během mírových jednání po první světové válce a rovněž ve 30. letech 20. století. Typickým příkladem z německojazyčného prostředí je Langeho mapa *Grenzgebiete der Deutschen Republik. Sudetenländer* ([1919]),²⁶⁴ která kromě textu zdůrazňujícího omezování práv českých Němců, obsahuje i heslo „*6 ½ Millionen Tschechen wollen 3 ½ Millionen Deutsche vergewaltigen!!!*“ (tj. 6,5 milionu Čechů chce znásilnit 3,5 milionu Němců). Právo na sebeurčení Němců zdůrazňují i některé další mapy, např. dvoj-

²⁵⁹ K. SALAČ, *Čechy* (jako pozn. 245).

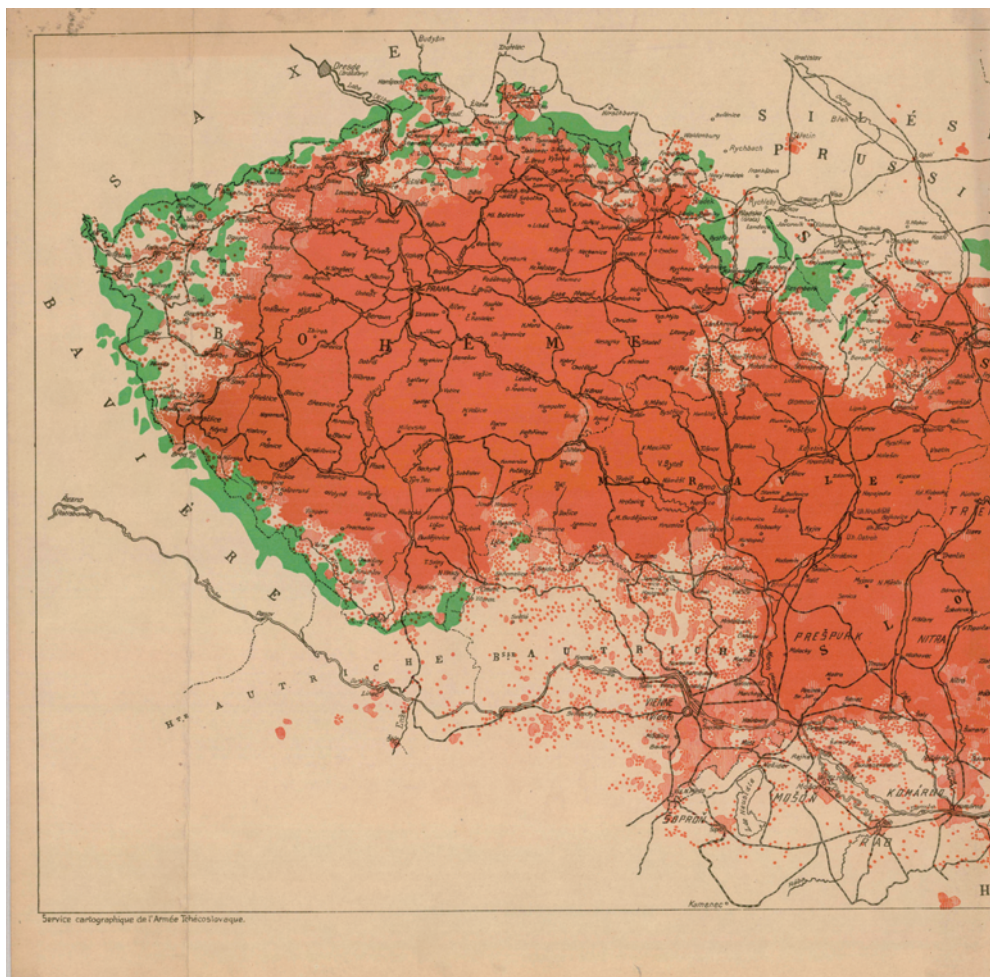
²⁶⁰ Friedrich LANGE, *Deutsch-Österreich und die Tschecho-Slowakei*, Berlin: Dietrich Reimer, 1919.

²⁶¹ *Volksgruppen in der Tschechoslowakei* (jako pozn. 114).

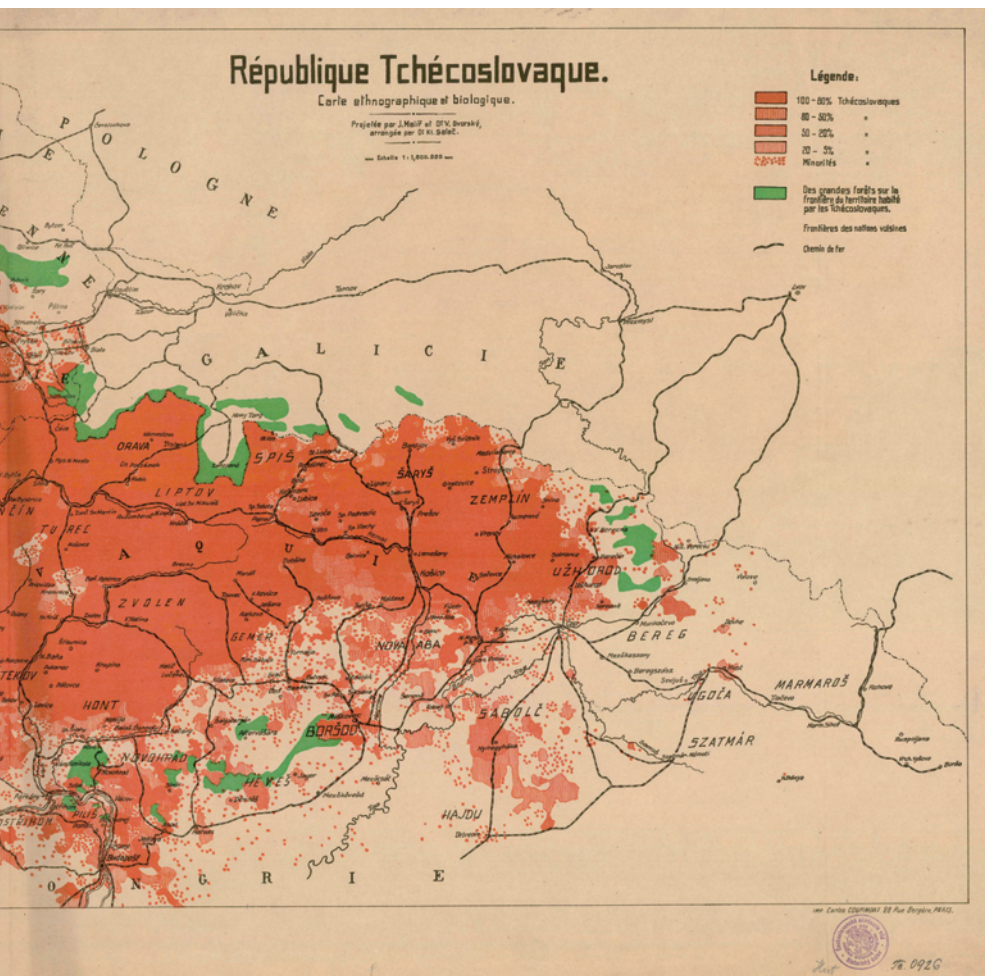
²⁶² Národnostně německé oblasti jsou rozděleny na „*Reindeutsches Gebiet*“, „*Gebiet mit deutscher Mehrheit*“, „*Mischgebiet mit deutscher Bevölkerung*“ a znázorněny různými odstíny jedné barvy. Obyvatelstvo československé národnosti je rozčleněno na „*Tschechisches Gebiet*“, „*Slowakisches Gebiet*“ a „*Gebiet der mährischen Slowaken*“ a zbytek území je znázorněn jako „*Gebiet mit polnischer Mehrheit*“, „*Madjarisches Gebiet*“ a „*Ukrainisches Gebiet*“.

²⁶³ *Die Neugestaltung der Tschecho-Slowakei* (jako pozn. 256).

²⁶⁴ F. LANGE, *Grenzgebiete der Deutschen Republik* (jako pozn. 231)

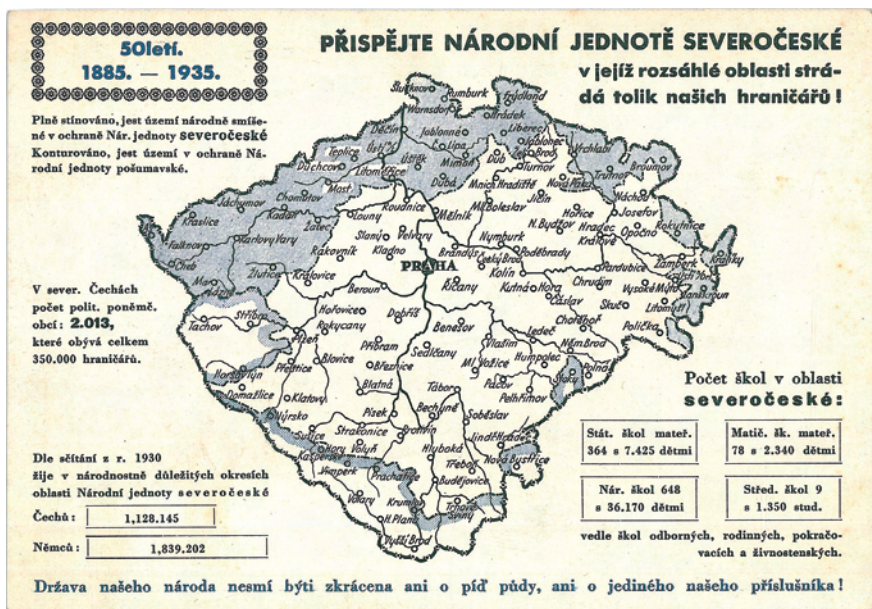
Obr. č. 5. Josef MALÍŘ – Viktor DVORSKÝ – Klement SALAČ, République Tchécoslovaque. Carte ethnographique et biologique, [Praha?]: Service cartographique de l'Armée Tchécoslovaque, [cca 1921–1922]. – Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, sign. MAP E 27. Sken VÚGTK Zdíby.

jazyčná *The boundary lines of the Czech-Sclavonian State* (cca 1919), která tvrdí, že Slováci (*Sclavonians*) nechtějí být „subjugated by a hated foreign nation“ (míněni Češi),²⁶⁵ nebo mapy Winklerovy z počátku 20. let, zejména jeho *Sprachenkarte von Mitteleuropa* (1921),²⁶⁶ která v krátkém textu, nadepsaném „*Deutsches Selbstbestim-*

²⁶⁵ *The boundary lines of the Czech-Sclavonian State* (jako pozn. 92).

²⁶⁶ W. WINKLER, *Sprachenkarte von Mitteleuropa* (jako pozn. 95).

Obr. č. 6. Pohlednice na podporu Národní jednoty severočeské (1935). – Soukromá sbírka Tomáše Grima. Sken Tomáš Grim.

mungsrecht!“ kritizuje rozříštění německého národa do mnoha států a prostřednictvím bílé linie zdůrazňuje kontrast mezi hranicemi Výmarské republiky a územím obývaným Němci. Tato linie dle slov autora „nekrájí na kusy jen německý národ; je to trhlina mezi věrností a důvěrou, mezi důstojností a spravedlností“.²⁶⁷ Národnostní mapa střední Evropy téhož autora (1924?) zase upozorňuje na uměle vytvořený termín „československé řeči“.²⁶⁸

V českém prostředí se s politickými hesly setkáváme například na mapách vydaných Národními obrannými jednotami²⁶⁹ ve 30. letech 20. století. Příkladem jsou

²⁶⁷ „... schneidet nicht nur den deutschen Volkskörper in Stücke; er ist ein Riss durch Treu und Glauben, durch Menschenwürde und Gerechtigkeit.“

²⁶⁸ W. WINKLER, Völker und Staaten in Mitteleuropa (jako pozn. 226).

²⁶⁹ Tyto organizace vznikly v 80. letech 19. století. Více k fungování jednot např. Jaromír PAVLÍČEK, Národní jednoty severočeské a její podíl na prosazování českých národních zájmů v národnostně smíšených oblastech (1885–1948), in: České národní aktivity v pohraničních oblastech

Říhovy národnostní mapy,²⁷⁰ na kterých se objevuje slogan „*Každou korunou, věnovanou obranným jednotám, můžete tuto mapu změnit!*“; případně rovněž pohlednice s národnostní mapou vydávaná k padesátému výročí Národní jednoty severočeské (1935)²⁷¹ obsahující hesla „*Přispějte Národní jednotě severočeské, v jejíž rozsáhlé oblasti strádá tolik našich hraničářů!*“ nebo „*Država našeho národa nesmí býti zkrácena ani o píď půdy, ani o jediného našeho příslušníka!*“ (srov. obr. č. 6).

Závěr

Z předložené analýzy plyne několik skutečností. V první řadě se fenomén národnostních map, resp. map zobrazujících národnostní poměry objevuje v podobě, jak jej známe dodnes, ve 20. a 30. letech 19. století, dosahuje svého vrcholu v souvislosti s rozvojem statistických šetření od 80. let 19. století a je častým tématem kartografie až do druhé světové války. Z hlediska jeho dynamiky je možno rozlišit období předstatistické do 80. let 19. století (pokoušející se vymezit jednoznačnou národnostní hranici), statistické do první světové války (jehož oblíbeným žánrem byly odstíny území podle procenta národnosti) a období pokusů o inovace v tomto žánru po roce 1918 (využití bodové metody, diagramů nebo šrafování). Prostorově je tento fenomén z hlediska svého vzniku především záležitostí německých zemí a střední Evropy. Pravděpodobně se politickému významu česko-německé jazykové hranice v očích současníků vyrovnalo v daném období pouze vnímání hranice polsko-pruské, případně rakousko-italské. Od 70. let vzrůstá také význam národnostních poměrů Uher, nebo Alsaska-Lotrinska. Specifikem česko-německé jazykové hranice bylo nepochybně i to, že měla relativně jasný průběh, s nemoha jazykovými ostrovy. To by podle názoru německého národního hnutí umožnilo celkem snadné politické rozdělení českých zemí, což pochopitelně odmítaly české elity reprezentující většinu obyvatelstva českých zemí.

Za druhé náš výzkum potvrdil **funkci národnostních map jako média ve službách moderního nacionalismu**, což je v zásadě patrné od začátku vzniku národnostních map, ale extrémní případy vytváření map ve shodě s nacionalistickými programy vznikají zejména v době společenských, resp. etnických konfliktů, v letech 1848, 1918 a na konci 30. let 20. století. Od dob rozvoje národnostních statistik se objevovaly

první Československé republiky, red. Olga Šrajnerová, Olomouc 2003, s. 173–193; Karel ŘEHÁČEK, Národní jednotna pošumavská (1884–1951), in: Tamtéž, s. 222–244.

²⁷⁰ K. ŘÍHA, Národnostní mapa západních a jižních Čech (jako pozn. 99); TÝŽ, Národnostní mapa severní Moravy (jako pozn. 108); TÝŽ, Národnostní mapa severních a východních Čech (jako pozn. 108); TÝŽ, Národnostní mapa jižní Moravy podle úředního sčítání v r. 1930 (jako pozn. 108).

²⁷¹ Přispějte Národní jednotě severočeské: 50letí 1885–1935, [S.l.]: Národní jednotna severočeská, 1935. Za laskavé poskytnutí pohlednice ze soukromé sbírky děkujeme dr. Tomáši Grimovi.

manipulace pomocí škálování, vymezení škálovaných regionů, pojmenování mapových jevů a názvosloví. Meziválečným fenoménem byla zejména politická hesla doprovázející mapy v letech vyostřených etnických konfliktů, nebo pokusy vydávat mapy k oslovení mezinárodní veřejnosti ve prospěch záležitostí etnika (mapy ve francouzštině a angličtině od českých i německých autorů). Konečně pozoruhodnou iniciativou je několik map pokoušejících se brát v potaz perspektivu druhého národa.²⁷²

Třetím trendem je, že ačkoli se skutečná česko-německá jazyková hranice během sledovaného období příliš neměnila, zejména před rokem 1850 docházelo na německojazyčných mapách k různým **záměrným zkreslením**, zatímco česká zkreslení z té doby jsou menší. Absurdní bylo tvrzení německojazyčných autorů z počátku sledovaného období o německém pásu oddělujícím Čechy a Moravany, nebo o podobném pásu téměř oddělujícím Moravany od Poláků. Podobně se objevovala snaha německojazyčných geografů představovat některá města jako německá (metropole, nebo města ležící poblíž jazykové linie) a označovat Svitavsko za německý jazykový poloostrov. Příkladem manipulace doby statistických šetření byla neochota německých kartografů uznat význam českého osídlení Mostecká od 80. let 19. století a naopak snaha českých autorů tento fenomén zveličovat, a to zejména po roce 1918. Příkladem manipulací českojazyčných kartografů byla identifikace tzv. zněmčelých území, kdy jak historické, tak aktuální mapy takto označovaly určitá území a naznačovaly tak záměr je opět počesťit. Opuštění koncepce národnostní hranice a jeho nahrazení v době statistických šetření koncepcí krajů či okresů různých barev podle procenta národností bylo jen zdánlivým krokem k vyšší objektivitě, reálně však zachovávalo prostor k manipulacím, větším či menším, které byly velmi silné v meziválečném období zejména ze strany českých Národních jednot, zatímco tak silná zkreslení z pera německých geografů v tomto období neexistují. Těmto zkreslením z pera českých nacionalistů se vyrovnaly, ba dokonce je v mnohém předčily až národnostní mapy Československa vydávané v nacistickém Německu.

Čtvrtým trendem je **postupná proměna názvů českého a slovenského etnika** a jeho etnografických skupin směrem k homogenizaci, k níž docházelo v českojazyčných mapách, naopak setrvávání map německojazyčných na představě rozdrobenosti slovanských obyvatel českých zemí do subetnik. Zde je nejdůležitější u českojazyčných autorů po roce 1848 vznik kategorie jednotného českého národa v Čechách a na Moravě, doprovázený vznikem koncepce jednoho dosud nepojmenovaného národa Čechů a Slováků. Tento trend vrcholil prosazováním koncepce čechoslovanského národa po roce 1900 a československého národa po roce 1918. Naopak odlišné je pojetí německo-rakouské, zdůrazňující až do 60. let 19. století rozdělení českého etnika na

²⁷² Např. K. v. CZOERNIG, Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie (jako pozn. 22); F. MACHÁT, Československá republika (jako pozn. 50); TÝŽ, Československá republika (jako pozn. 110); Národnostní mapa Československé republiky dle sčítání lidu z r. 1930 (jako pozn. 111).

Čechy a Moravy a rozdělení Moravanů na subetnika. Od 60. let sice i německo-rakouské pojetí akceptuje koncepci jednotného českého národa v Čechách a na Moravě, ale rakouští geografové v 80. a 90. letech 19. století důrazně odmítají koncepci jednotného národa Čechů a Slováků a mnozí z nich na ní trvají až do První světové války. Rakouské pojetí Čechů a Slováků jako dvou oddělených národů převládne u téměř všech německojazyčných geografů po roce 1918, v protikladu k české tezi o československém národě.

Pátým trendem bylo **přetrvávání oddělených map Čech a Moravy** jako prostorového vymezení českojazyčných i německojazyčných národnostních map. Čechy a Morava se společně objevovaly pouze na mapách větších celků, habsburské monarchie, Němců, Slovanů nebo Evropy. Kategorie spojených českých zemí se dostávala do české kartografie jen pozvolna, a až do roku 1918 byly hlavním zobrazovacím rámcem jednotlivé historické země. Je možné to vysvětlovat tím, že zobrazení celého českého národa příliš velký optimismus u českých kartografů nevyvolávalo, neboť byl ze tří stran obklopen německojazyčnou populací. Navíc Morava byla rozrušena jazykovými ostrovy, takže mohla působit jako slabší místo, kde by mohlo být německé obklíčení českého etnika dokončeno. Do české kartografie tak pronikají české země jako prostorové vymezení map relativně pozdě, výrazněji až v 90. letech 19. století, a byly nazývány jako „Země koruny České“, nebo jako „Čechy, Morava Slezsko“. Do německé kartografie se české země dostávají jako prostorové vymezení map v 19. století jen výjimečně (od 90. let pod označením *Sudetenländer*) a mezi německými kartografy rovněž dominují jednotlivé historické země, případně celá monarchie. Po roce 1918 je jednoznačně nejfrekventovanějším rámcem českojazyčné i německojazyčné kartografie Československo, případně jeho jednotlivé regiony.

Celkově se tak příběh národnostních map českých zemí v 19. a první polovině 20. století pohybuje na pomezí prosazování modernity (technické inovace umožňující tisk a masové rozšíření map), zvyšování role státu (teritorializace) projevující se zaváděním statistických šetření a vzestupu moderního nacionalismu, který si utvářel svůj teritoriální rámec a usiloval o jeho uchování, případně rozšíření. Za těmito účely vytvářené národnostní mapy většinou dokázaly balancovat mezi vědeckou prací a nacionalistickými cíli, přičemž se během sledovaného období zvyšovala jemnost těchto manipulací a docházelo k přesunu od nepravdivého zachycení národnostní linie k manipulování především pomocí škál, avšak intenzita etnického konfliktu v mapách se projevujícího byla setrvale vysoká a kulminovala v době politických převratů. V daném období také nevznikl žádný pokus českých a německých kartografů o společně vytvořenou národnostní mapu. Ačkoli byla jen menšina map na první pohled skutečně nekorektní, také jen menšina map byla empatická vůči druhému etniku.

Stanislav Holubec – Jitka Močíčková
Depicting of the Czech-German Ethnic Border on Maps between approximately 1820 and 1940

The article deals with the process of depicting the Czech-German language borderline in Czech- and German-language maps published from the 1820s until 1940. Ethnic maps of the Czech lands were created in a situation when the following factors were becoming gradually more and more important: modernity (technical innovations that made printing and mass spread of maps possible), an increasing importance of the state (territorialization) which was demonstrated through the introduction of statistical surveys and an increase of modern nationalism that formed its territorial framework and wanted to keep it or possibly extend it.

An analysis of approximately 250 maps has shown several facts: the phenomenon of ethnic maps, or maps depicting the ethnic situation, appeared scarcely before 1848; its importance gradually grew and peaked in connection with the development of statistical surveys after the 1880s, and remained a frequent cartographic topic up until the Second World War. As regards its dynamics, we can distinguish the pre-statistical period, the statistical period, and the period of innovation attempts in this genre after 1918. Ethnic maps soon became a medium serving modern nationalism especially during social or more specifically ethnic conflicts in 1848, 1918 and at the end of the 1930s. Even though the real Czech-German language border hardly changed during the monitored period, Czech and German authors of maps distorted the facts in various ways, starting with incorrectly drawn borderlines and ending with introduction of statistical surveys using arbitrarily picked degrees of scales with various colors or sizes of regions. The way the regions of Svitavy or Most were depicted is a good example of a varied approach to depiction of facts in Czech and German maps; there was a question whether it was a language island or peninsula and how large the Most region was. Another trend was the gradual change of names of Czech speaking ethnic groups in maps in the process of homogenization in the Czech-language maps and the opposition to it in Austrian and German maps. It was also found out that separate maps of Bohemia and of Moravia were used to present Czech-language and German-language ethnic maps up until the First World War since the united geographic formation of the Bohemian lands suited neither Czech- nor German-speaking cartographers. The category of united Bohemian lands penetrated to Czech cartography very slowly. Up until 1918 individual historic lands or the whole monarchy were the main depicting pattern; after 1918 they were replaced with Czechoslovakia.